

15. Popravak svoda crkvice Sigurate 1993.

15. Reparation of vault in Sigurate church 1993

Igor Fisković

Odsjek za povijest umjetnosti
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Crkvice »Sigurate« u Dubrovniku – ratom oštećeni te obnovljeni višeznačni spomenik

Izvorni znanstveni rad – Original scientific paper
predano 13. 2. 1996.

Sažetak

Oružanim napadom na Dubrovnik 1991. godine oštećena je crkvice Sigurate, inače smatrana predromaničkom, te privedena cjelovitoj obnovi do 1995. godine. U tekstu s priložima tumače se otkrića iz prethodnih istraživanja, važna za šira povijesna saznanja o nastanku i razvoju grada u kojem se nalazi, te se objašnjava metodologija restauracije. Naglasak je dat utvrđivanju višekratnosti oblikovanja crkvice od ranokršćanskog do baroknog razdoblja: prvo u 5/6. st., zatim u 8/9. st. i naposljetku u 10/11. st., kad joj je zaokružena do danas postojeća arhitektonska jezgra. No i nakon toga pretrpjela je dva zahvata uređenja do konačnog izgleda iz 18. stoljeća. Utoliko je spomenik mnogoznačan za uvid u opći razvitak područnoga graditeljstva a ogledan za konzervatorski postupak koji se potanje razmatra u usporedbi s prethodnim konzervatorskim postupcima istog voditelja zahvata na Šipanu.

Pri otklanjanju šteta nanesenih povijesnom središtu grada Dubrovnik neprijateljskim granatiranjem 1991–1992. godine,¹ Zavod za zaštitu spomenika – u međuvremenu stručno ojačan i preustrojtstvom službe nazvan Sjedištem Državne uprave za zaštitu kulturne i prirodne baštine – popravljao je crkvicu Gospe od Sigurate.² Dakako, taj je među prvima pokrenuti zahvat bio metodski ogledan za daljnje slične radove, a uključivao je istraživanja građevine što su pokazala njeno značenje mnogo većim negoli se pretpostavljalo.³ Dotad pak bijaše ono dokučivo tek nekim vidljivim dijelovima srednjovjekovne građevne jezgre, zapravo uske i visoke a kratke lađe kojoj su naknadno dodane dvije postrane probijanjem uzdužnih zidova s po tri niske arkade. Uz to su u prošlosti izvedene i druge preinake, pa su istraživanja imala za cilj raskrivanje izvornih dijelova kako bi se vrednovao puniji identitet spomenika. U gotovo najvećem mogućem opsegu to se i postiglo bez zanemarivanja bitnih iskaza postupnog oblikovanja crkvice od 11. do 18. stoljeća.

Međutim, tijekom radova raskriveni su i neočekivani dokazi prijašnjeg njenog postojanja, itekako važni za spoznavanje života kako sanog obrednog sjedišta, tako i šireg njegovog povijesnog okoliša. Potvrđeni uglavnom arheološki, dokumentirani su barem onoliko koliko je dopustilo očuvanje estetskog integriteta crkvice kao i liturgijske njezine služnosti, pa zahtijevaju potanja objašnjenja u ime spoznavanja zanimljive sudbine jednog malog no iznimno mnogoznačnog spomenika.

* * *

Dosad se crkvice »Gospe Sigurate« samo uzgred navodila u pregledima srednjovjekovnoga graditeljstva jadranske Hrvatske među prinjerima arhitektonskog tzv. južnodalmatinskog tipa crkvice trotravejne konstrukcije s kupolicom uzdignutom na sredini svoda jedine lađe.⁴ Takvom je označena u prvom definiranju regionalne predromaničke skupine, a kasnije unutar nje još opredijeljena »tipskoj varijanti istih crkvice nerasčlanjene vanjštine«.⁵ Unatoč tim i takvim, općeprihvaćenim određenjima spomenika, očigledna bijaše suzdržanost pri čitanjima ili tumačenjima građevno-plastičke njegove nevelike cjeline. Zasigurno je razlog tome bio u promjenama vanjskog lika a i unutrašnjeg izgleda izvedenim prema običajima novog doba. Dodavanjem dviju podjednako dugih no niže zasvedenih pobočnih lađa tijekom 18. stoljeća, naime, znatno je poništen izvorni oblik zidova i rastrojen prostorni ugođaj zbijenosti i vitkosti. Uz prilagođavanje apside novim dimenzijama i obrednim potrebama održalo se jedino prvobitno ustrojstvo oplata i pokrova uzdužne prostorije, po čemu se ona tipski prepoznavala.⁶ Zatajen je i vanjski oblik stare crkvice kojoj je nakon utapanja u široki građevni blok ozidano pročelje baroknog sloga, dok je sred uvećanog dvoslivnog krovišta ipak sačuvan stršeci volumen kupolične nadgradnje kao znamen starosti i stilske izvornosti.

Zbog svega toga crkvice je samo navođena među još preživjelim ostvarenjima predromaničkog stila u koji je uvrštena bez detaljnijeg proučavanja. Uz sumarne opise vidljivih joj prvotnih dijelova, nisu ipak doneseni egzaktni nacrti nego jedino fotografije najizrazitijeg sustava svoda.⁷ To

je, dakako, izazvalo i nesigurnosti datacije čak u monografskoj obradi, te se nametalo istraživanje svih njenih struktura. A ono je provedeno tek kao pregradnja potpunoj restauraciji koja se nadovezala na izravni popravak razmjerno teških oštećenja konstrukcijski najosjetljivijeg svoda.⁸ Pritom izlučeni nalazi bitno uzdižu značenje spomenika kako pri spoznavanju regionalne arhitekture, tako i viđenjima umjetničkog kontinuiteta u prostoru Dubrovnik. Tim više je ovaj prikaz obnove crkvice Sigurate uključio osvrt na ta pitanja.

Prije svega ipak je zanimljiv položaj crkvice koja se u pisanim izvorima pod nazivom »*Transfiguratio Domini*« spominje – što se znade – tek od 1280-ih godina.⁹ Premda se time ne upisuje stvarno doba njenog nastanka, valja zamijetiti da to bijaše u jeku kodifikacije dubrovačkog komunalnog Statuta kao jamca – među inim – i zrele svijesti o ponašanju zajednice u prostoru ili raspolaganju njime. A prve redakcije tih zakona dotiču se urbanističkih regulacija koje tek u tijeku 14. stoljeća obuhvaćaju predio Prijekoga gdje se crkvice nalazi. Čini se stoga da su padine Srđa sa sjeverne strane Place podvedene u danas vidljivu gradsku cjelinu drukčijim slijedom, odnosno kasnije negoli se općenito smatra.¹⁰ Ipak su položaji tamošnjih kula, čak i jačih privatnih utvrda, objedinjeni pojasom zidina do 1340-ih godina.¹¹

Čitava je površina otada podvrgnuta izgradnji s kojom je kasnije prozvani *sektijer Sv. Nikole* (po crkvi Sigurati usporedne starosti) pravilno ustrojen na gotički način. Potvrđen drugdje, sačinjen je pravilno poput češlja usporedno zbijenim ulicama-stubištima, među dvorednim nizovima kuća usmjerenima prema glavnoj poprečnoj pri dnu strnoga terena.¹² Pravilnost cjelovita poretka poremećena je jedino kod crkvice Sigurate, gdje ulica spuštajuća se odozgo koljenastim pregibom zaobilazi očito zatečenu, i po slogu građenja nedvojbeno stariju bogomolju. A s južne njezine strane od ulice izdvaja se uski prilaz u pravokutno zatvoreni prostor pred pročeljem same crkvice, uglavnom odmjerjen veličinom s njome. Ta u ovom dijelu Dubrovnik iznimna pojava dvorišta nalik je uzorku *curtisa* ili *cortilea*, inače poznatih u urbanističkoj matrici grada na površini prvog srednjovjekovnog burgusa pri zaljevu mora.¹³

Pouzđano je, dakle, prije velikoga gotičkoga gradograđevnog pothvata s kojim je Dubrovnik gotovo konačno omeđio prostora urbanog življenja,¹⁴ postojala neka zasebna arhitektonska jezgra. Njezin samostanski sadržaj odaje zapis iz 1282. godine, spominjući Bonu – Dobru, kao dumnu »*reclusu ad Transfigurationem Domini*«, gdje se mala zajednica časnih sestara održala stoljećima.¹⁵ Valja potpunoma isključiti njeno osnivanje zajedno sa crkvicom drevnog postanka koja je početno izvan Ragusiuma mogla opstajati tek kao osamljeno obredno mjesto. U tom smislu znakovito je i uzdignuće crkvice na stijeni koja reljefno strši sred strnjenog terena.¹⁶ Položajno pak naglašena, mogla je – možda – imati i stan pustinjaka prema srodnim pojavama uokolo drugih primorskih naselja na našoj obali. A kad je ušla u sastav grada među zidinama, slijedom zasebnosti sadržaja oblikovala je svoj prostor omeđen pred pročeljem poput dvorišta u kojem je uređeno malo groblje, zapravo jedino u gustome tkivu stambene izgradnje pučke četvrti Prijeko.¹⁷ Polujavni karakter svetišta je time neprijeporan, ojačan još i kasnijim osnivanjem crkvene

župe pri podjeli čitavog Dubrovnik na dvanaest istoznačnih jedinica.

Sve to uz izvorni oblik obredne građevine svjedoči njenu starost, dok su kuće njenog sklopa, poštivanog u urbanističkom rasteru, učestalim pregradnjama izgubile srednjovjekovna obilježja.¹⁸ I crkvice je, uostalom, proširena dogradnjom dviju postranih lađa poslije velikog potresa 1667. godine, kad joj je bitno promijenjen čitav lik ali ne i konstrukcijska jezgra. Svakako se postupnost razvoja malog crkvenog sjela raznavala u arhitekturi kao i povijesnim činjenicama iz njenog dugog življenja. Pri postupku obnove od posljednjeg stradanja taj se razvoj predočuje izvanredno slojevit potičući podrobna tumačenja spomenika i njegova značenja.

**

Poradi uočavanja mnogoznačnosti spomenika valja nam razlistati otkrića stečena tijekom priprema obnove, te slijedom njih ocrtati mu i povijesnu važnost, odnosno ukupnu njegovu vrijednost. Bitan su prinos tome dali ulomci klesane opreme drevnog jednog svetišta, izišli na vidjelo sa rastvaranjem recentnog poda lađe i istodobno ozidanog podanka oltara koji zaogrnuše starije.¹⁹ U nepravilnom postavu kamenih ploča donjeg poda koji se stapa s obrisom srednjovjekovne lađe, naime, kao obična građa iskorišteni su bili ulomak većeg jednog stupa te dvije tanke ploče naknadno izbrisanog ureda, svi od mramora. Ujedno su iz ozidanog tijela trpeze oltara izvađeni odlično sačuvani poduži kameni stupac četvrtastog presjeka i njemu odgovarajući impostni kapitel vitko oblikovan s vnutrim nasuprotnim dvjema stranicama, pojedinačno provideni oštro urezanim križem završno raširenih krakova.²⁰ Još je za bazu ograde oltara između dvaju istočnih pilastara crkve bio nad podom položen grublje klesani nadvratnik s tri urezana križa, naopako okrenut iako pripremljen za novu svrhu.²¹ Prema tipologiji i vrsnoći građe (meki dalmatinski vapnenac) ili obrade, svi zajedno neprijeporno pripadaju ranokršćanskom dobu i stilu 5/6. stoljeća otkrivajući drukčiji put vrednovanja čitavog spomenika.

Na položaju Sigurate, dakle, raskriveni su tragovi kulturnog sloja koji je u urbanom arealu Dubrovnik inače zastupljen s nizom uglavnom istorodnih, no porazbacanih nalaza.²² Iako je time postupno odbačena sumnja u njegovu nastanjenost od kasne antike, znakovito je da nigdje drugdje – barem zasad – nema tolike koncentracije ranokršćanskih nalaza. Upravo to potiče pozornost ne samo glede razmjerne neznatnosti za dubrovačku sredinu ipak nevelikog spomenika, nego i njegova smještaja u predjelu mnogo kasnije uključenom u gradsku cjelinu. A uz tu se novost prema analogijama romaničke katedrale te suvremene joj crkve Sv. Stjepana, potvrđuje kontinuitet i obrednog mjesta ukazujući mu važnost od osnutka bez obzira što nisu svi kamenarski proizvodi ranokršćanskog nastanka ugrađeni u strukturama koje su izravno slijedile one prvotne.²³ Pogotovo je njihovo izmještanje, odnosno ugrađivanje mimo izvorne namjene ali unutar same crkvice Sigurate izuzetno poučno za spoznavanje burne njene sudbine. Posebice omogućava razlučivanje više faza oblikovanja spomenika u raznim stilskim razdobljima koja prethodiše baroknom njegovom arhitektonsko-prostornom dovršenju.

1. Vanjski izgled crkvice nakon granatiranja Dubrovnika 1991.
1. Exterior of the Sigurate church after the shelling of Dubrovnik in 1991

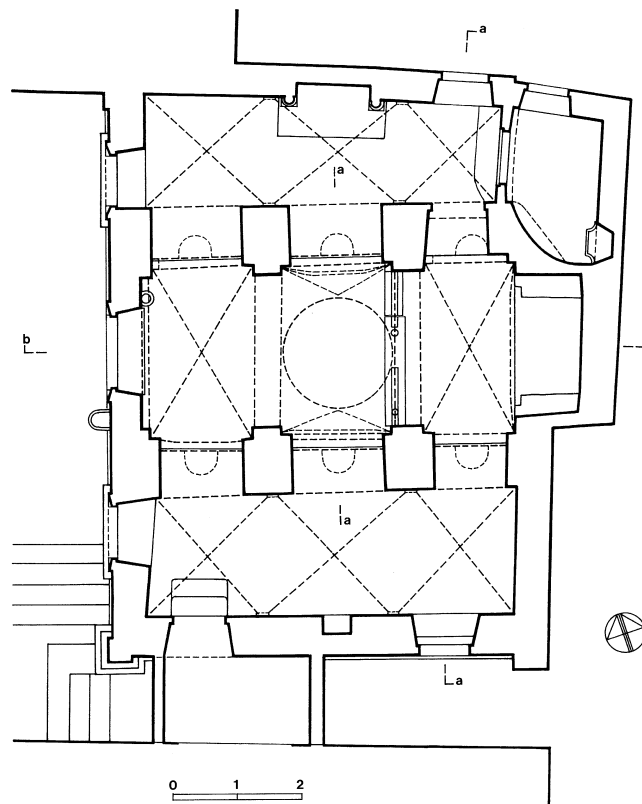
Zahvaljujući pak posljednjim tim mijenama srednjovjekovne građevne cjeline, bilo je moguće steći najvažnija saznanja o dugotrajnosti postojanja svetišta. Naime, podno prosjeka južnih baroknih arkada širih od nosača s kojima se pravilno izmjenjuju, nađen je plitki potez zacijelo starije gradnje. U njemu se unatoč sraštenosti s temeljem davno uklonjenog zida predočiše dvije, gotovo preslojene ali različitošću oblika i tehnika građenja prilično odvojene faze građenja istog dijela. Donju i stariju čini presjek jugoistočnog ugla s polukružnom nišom izvrsno ožbukanom i stopljenom s podnicom iste tehnike.²⁴ Potvrda je to prvobitnog svetišta čiji se temeljni ostaci izvedbenom pravilnošću uvjetno slažu s ranokršćanskim mramornim i kamenim spomenutim sastavcima stilski i estetski dorađenog sakralnog zdanja iz 5/6. stoljeća.

Istančanoj morfologiji dosta škratih ostataka postoje provjerljive srodnosti na istodobnoj arhitekturi diljem jadranskih uzmorja, pa se zaključci proširuju do cjelovitijih njegovih viđenja. Može se, naime, govoriti o tipičnoj memoriji zatvorenog volunena kojemu su bočne stijenke iznutra bile ritmički raščlanjene s polukružnim nišama. Takve su se od kasne antike zidale na obalama Sredozemlja, a u Dalmaciji oblikovni sustav poznavahu i monumentalne gradnje.²⁵ Donekle je upitna veličina ovoga zdanja, ali se može pretpostaviti da ga je određivala stijena na kojoj se diže pa se proporcijski podudarao s kasnijima. Iako nedostaje činitelja čak i za idealnu rekonstrukciju tog možebitnog oratorija, po ustaljenome pravilu vrata mu bijahu zapadno a razinjer im ođaje u srednjovje-

kovnoj podnici ugrađeni nadvratnik sa tri uobičajeno urezana istokračna križića.²⁶

Najvjerojatnije su savršenijim križevima urešeni stubac i glavica, koja s obje strane ina i žljeb za kamenu tranzenu, bili u sastavu začelnog prozora, tj. bifore lučnih otvora. A iz uređaja oltara možda je zajedno s dvjema mramornim pločama i dio oblog stupa kao uvoz iz tuđine, ako nisu antičke preradevine. Svima je svojstvena geometrična dotjeranost, što se načelno veže uz paleobizantska iskustva također iskazana vrsnoćom svih tehnika oblikovanja iskopanih građevnih ostataka. Odavajući zrelost sredine za takva ostvarenja, nezanemarlivo je pripajanje shemama kamenarske proizvodnje kasnoantičke Salonae te nam raskriva jedinstvo kulturno-umjetničkog promišljanja u istočnojadranskoj provinciji. A osim što je ostalo neodgonetljivo uređenje oltara (važno za namjenu zgrade), iznjedrilo se dovoljno pokazatelja za pretpostavljeno očitovanje njegove datacije. Tako se sve uvjetno veže u cjelinu koja podupire vezivanje prvobitne crkvice uz likovni izraz i stečevine Justinijanove vladavine na Jadranu, koja je *Ragusi*mu općenito uzdigla značenje.²⁷

Očekujući ipak provjere, ta zapažanja osobito dobivaju na vrijednosti uz drevnost titulara crkvice. Posveta Preobraženju Kristovu: *Transfiguratio Domini*, naime, pouzdano je ranobizantska navada, svojstvena upravo 6. stoljeću kojem se morfološki priklanjaju i navedeni nalazi.²⁸ Inače u hrvatskom primorju posve iznimni naslov uvelike jača uvjerenje o utemeljenju dubrovačkog svetišta pod prvom bizantskom upra-

2. Tlocrt crkvice Sigurate nakon restauriranja (arh. snimak I. Tenšek, 1968/96.)

2. Plan of Sigurate church after restoration

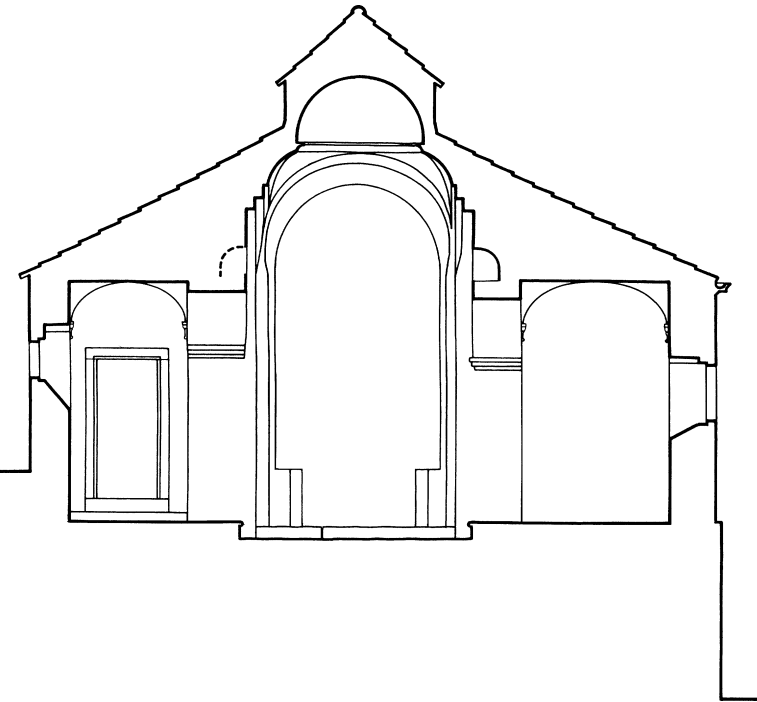
vom na južnom Jadranu, neprijeporno sposobnom ovladavanju nad prostorom na raspoznatljiv način. Čita se u njemu osim razvijenosti romanskog gradića (koji prikladno svojoj ulozi zauzimaše tek poluotočki brijeg Lave) i osvajanje neposredne okolice pri jačanju crkvene ustanove.²⁹ Bezuvjetno iskoristivši susjedne padine u privredne svrhe, morao ih je i duhovno posjedovati zaokružujući u zoni svojeg sve sigurnijeg opstanka mikrosliku univerzalnog svijeta unutar poimanja kojeg vjerska komponenta bijaše neizostavna.

Podizanje crkvice na uzdignutoj stijeni sred strmine onda još neizgrađene padine Srđa načelno je pak odgovaralo teološkom poimanju *Preobraženja Kristova* u ranobizantskim kulturnim i kulturnim sferama.³⁰ Već je prema Evanđelju, naime, taj čudotvorni događaj iz života Kristova shvaćen kao glorifikacija Božjeg sina, dok ukazuje na Apoteozu uoči Agonije objavljujući njegovu proročansku narav.³¹ A upravo se od 6. stoljeća uhodalo čašćenje *Preobraženja* u okviru Velikih blagdana s pozivom na prvo viđenje Kristove slave prema odredbama prijašnjeg Nicejskog koncila.³² Budući da je ta stalna dogma ističući važnost Drugog silaska smatrana dokazom Kristova poslanja s neba, lakše se razumijeva i položaj crkvice kraj prvobitnog Dubrovnika. Na uzdignuću sred slobodnog krajolika, naime, lako je građanima koji je gledahu iz susjedstva promišljeno prizivala u svijest stvarno stanje brda Tabor čija je slika u svetim tekstovima poistovjećivala zemaljsku ljepotu s nebeskom.³³ I starokršćanski pisci govo-

rahu o mjestu Preobraženja kao brdu šumovitim u idiličnoj krajini, pa ne začuđuje što se u predjelu Dubrave (koja će sličnim smislom napojiti lokalne legende) malim svetištem htjelo najaviti pobjedu svjetla nad mrakom, civilizacijskog pothvata nad poganstvom.

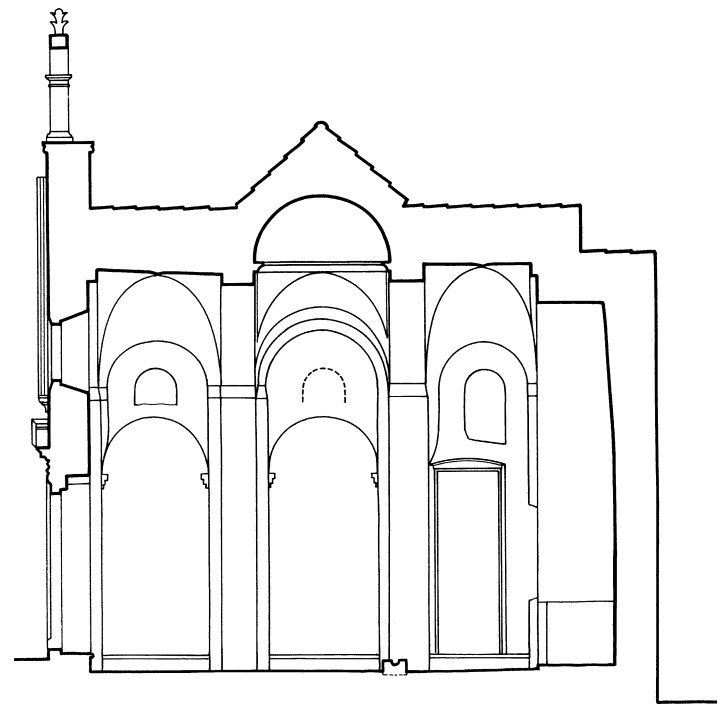
Razumijevajući ponad svega posvećenje krajine, dohvaća se smisao položajnog opstanka crkve Kristova Preobraženja nadomak bizantskog *Raousiona*. Njezina se veličina uglavnom podudarala s kasnijim srednjovjekovnim uobličjenjima spomenika, pa se može govoriti o svojevrsnom oratoriju kojim se u okviru nauka o Spasenju memoriralo važna kršćanska vjerovanja.³⁴ Ili pomišljati na kasnoantičkim memorijama nalik malo zdanje, podizanje kojeg iznad pretpostavljenog rinskog puta bijaše potaknuto sadržajem samog posvetnog naziva crkvice – naglasimo – zapravo jedinog diljem Dalmacije.³⁵ Ne smijemo k tome smetnuti s uma da se među zidanim franjevačkog samostana, kasnije građenog ispod crkve Sigurate u prikrajku negdašnjeg zaljeva, našlo i drugih dokaza ranokršćanske kulture.

Smionijim promišljanjem, dakle, usudio bih se ukazati na prigradsko prvo, u prirodnome reljefu logično postavljeno sakralno središte od antike rastućeg Dubrovnika koji je jedino tu mogao imati svoja onda još u pravilu vannaseljska groblja.³⁶ Njima je crkva s titularom *Transfiguratio Domini* noseći eshatološko-proročka značenja itekako odgovarala. Iskapanja koja se predviđaju zbog sanacije čitavog građevnog

3. Poprečni presjek obnovljene crkvice (arh. snimak I. Tenšek, 1968/96.)

3. *Transversal section of restored church*

4. Uzdužni presjek obnovljene crkvice (pogled na sjever, arh. snimak I. Tenšek 1968/96.)

4. *Longitudinal section of restored church (north view)*

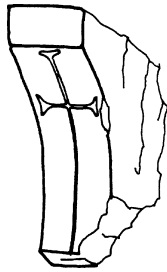
sklopa Male braće navlastito će potvrditi ili odbaciti to uvjerenje. Ali zasad ističemo pokazatelje utemeljenja jedne kršćanske obredne postaje na mjestu Sigurate i prije dolaska ili pokrštenja Hrvata, osobito poštivane te uzdržavane u slijedu stoljeća sve do naših dana.

**

Arheološka saznanja nadalje ukazuju uzastopna rušenja građevine te ustrajno njeno obnavljanje na položaju prvobitne. U tome pogledu ovome slučaju u Dalmaciji rijetko ima premca, dok ono potanje rasvijetljava uzburkanu prošlost Dubrovnika i izdržljivost njegovih stanovnika spram inim prirodnim udarima, poglavito potresima, ali i povijesnim nedaćama izazvanim nasrtajima neprijatelja od osnutka grada.³⁷ Plitki pak ostaci temelja južnog zida crkvice u dokaz tome, naime, preklapaju se s drukčije oblikovanima u koje se čvršće opet usađuje treća faza po kojoj je Sigurata označena predromaničkom gradnjom. Očito je, dakle, već u ranom srednjem vijeku na ruševini kasnoantičke bila podignuta druga, također nevelika gradnja podjednako širokih obodnih zidova kojima je dojmpljiva raščlamba prebačena iz unutrašnjeg na vanjsko lice. Sačinjavaju ga, naime, četiri pravokutne niše čije razdjelnice izravno podupirahu i omogućavahu svodni pokrov ostavivši unutrašnju oplatu posve plošnom. Predočiva je i bez tlorisa cjeline krajnja sažetost građevine u masivnome,

zacijelo strogo zatvorenom tijelu. Tim više grubost zidanja i nametljivost vanjskog izgleda upućuju na inače slabo osvjeđeno doba koje je nakon velikih etnopolitičkih prekreta u osvit srednjeg vijeka prevodilo jezik kasno-antičke arhitekture u nezgrapniji slog a izražajnije formule.³⁸

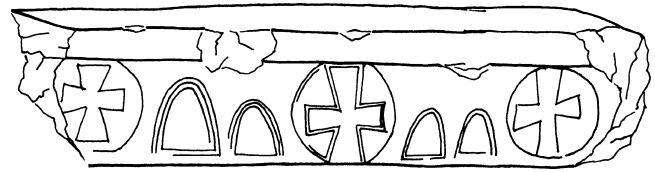
Sasvim se sa time slaže kameni nadvratnik koji, otkopan u dvorištu, ponavlja osnovnu kompoziciju i motiviku onog rano-kršćanskog sa znatnijim ornamentalnim dopunama. Na blago zakošenoj površini pod ravnom trakom ima tri reljefno izvedena križa u blago udubenome krugu između po dva međusobno nepovezana luka, također dijelom dvostruko ocrtana i šturo rezana. Prema ritmičkoj isprekidanosti cjeline i neujednačenosti klesanja, može ga se datirati u 8/9. stoljeće kao prijelazno u umjetničkom razvoju od antike ka srednjem vijeku.³⁹ Načelno je pak suglasan izražajnosti druge faze arhitekture crkvice, jer im je zajednička oteščala uzastopnost plastičkih modula sa kojima se provodi izmjena svjetla i sjena na površinama grube obrade odavajući opadanje kako zidarskih tako klesarskih tehnika. Uz raskid s bizantizirajućom estetikom prve faze gradnje, dakle, očituje se napor za ekspresivnošću uz slojevitiju simboliku, odnosno zgusnutiji kako likovni tako idejni izraz. Susljedno pak vizualnoj nabijenosti vanjskog lika građevine, nadvratnik je kratak pretpostavljajući vrata uža od prijašnjih pa i čvršće htijenje za razdvajanjem obrednog prostora od zemaljskog okoliša u kojem se ovo zdanje plastičkije ističaše. Utoliko se sve, uz

5. Crtež stubca i kapitela ranokršćanske bifore
5. Drawing of colonnette and capital of Early Christian bifora

preobrazbu morfologije bitnih činitelja, mogu dokučiti mijene ukusa na početku srednjeg vijeka koji s punom povijesnom sviješću o stanju na terenu obnavlja prvotna kršćanska zdanja blizu grada.⁴⁰

To je obnavljanje crkvice Sigurate u predočivim etapama najzanimljivije u svakom pogledu, jer je čini zasad najglednijom za razvoj umjetnosti na južnojhrvatskome tlu. Premda u odlomcima, raščišćavaju se neka ključna pitanja koliko sustava oblikovanja toliko i svrshodnog uređenja malih svetišta. Uvid u potonje daje raskrivanje začelnog odijeljenja crkvice kao i suodnosi njenih članova s ostalima, netom stvorenima ili preuzetima iz ranokršćanskog spomenika. Svakako se čini da je veličina zdanja ostala nepromijenjena, određena veličinom stijene na koju je poleglo a ocrtna temeljnicom zapadu okrenutog pročelja te ustrojem oltara u začelju. Njegov je prostor neprijeporno ograđen u prvom rekonstrukciji crkve kad je u novu kamenu podnicu učvršćen spomenuti ranokršćanski nadvratnik, okrenut naopako ali s križevima na vidljivome licu, tvoreći s još jednim kamenim pragom u produžetku bazu pluteju. Na gornjoj su im stijenci postrance udubeni utori za postavljanje okomitih ploča u dužini koja odgovara širini spomenutih mramornih, najvjerojatnije ranokršćanskog postanka.⁴¹ No budući da su ovi zatečeni ugrađeni u podu s kojim je rečeni podanak novoga pluteja

6. Crtež predromaničkog nadvratnika
6. Drawing of Pre-Romanesque lintel

zajedno složen, otklanja se mogućnost njihove reupotrebe u drugoj fazi oblikovanja svetišta. A može se vjerovati da su, prema njihovim mjerama obnovitelji crkve izradili ogradne ploče novoga stila koje kasnije uklonjene nestadoše bez traga.

U tom kontekstu važnije je uočiti da je među žljebovima ranosrednjovjekovne ograde oltara ostavljena širina prolaza, izlizanog nogama, istovjetna rasponu ranosrednjovjekovnog nadvratnika klesanog od čvrstog dolomita. Drugo je zdanje, dakle, rađeno prema vlastitim proporcijama u sustav kojih se uklapa i ozidani stipes oltara četvrtastog presjeka uvučen u prostoriju apside. Razmjerno uža od lađe ona nije potvrdila svoje ranokršćanske temelje, ali odaje ustroj općenito svojstven ranom srednjem vijeku. S podankom oltarnoga stola potisnutog začelju, naime, utvrđuje služenje liturgije po rimskom običaju tj. okrenutost svećenika pri službi k istoku.⁴² S obzirom na nesigurnost prijašnjeg stanja a i općih pravila obreda, te kasnije jače udaljavanje oltara od zida, taj nalaz znatno dopunja moguća viđenja uređenja ranosrednjovjekovnog svetišta u Sigurati.

S time se zorno povezuje i pažnja poklanjana starijim klesarijama s križem, inače uvriježena u praksi graditelja hrvatske obale pa i dubrovačkog kraja.⁴³ Prebacivanje nadvratnika glavnog ulaza ranokršćanske crkve u podlogu ogradi oltara na prvome je pritom mjestu simbolično promišljeno. Isto pak, s pomakom u vremenu, slijedi ugradnja križem obilježenih sastavaka ranokršćanskog prozora u veći a prema naprijed pomaknuti podanak oltara. Zajedno pak ističu važnost koju se stoljećima pridavalo vjerskim biljezima sa sastavaka najstarijih kršćanskih građevina dok se – primjerice – zanemarivalo njihovu skupocjenu građu i opremu, pa su dijelovi ranokršćanskog namještaja od mramora bez osobite pognje ugrađeni među kamene ploče poda koji je pokrio prvog, rađenog finom žbukom. Ujedno ta saznanja potiču zaključak o postupnom preoblikovanju svetišta Sigurate koje je najvjerojatnije do treće, tj. predromaničke svoje faze bilo održalo izvornu kompoziciju začelja a arhitektonsko-prostornu ustroju u jednom zadanom veličinama mijenjalo po stilskim shvaćanjima i estetskim dosezima pojedinih razdoblja.⁴⁴

Odlučnu je pak stalnost obrednom spomeniku davao njegov naslov, po svemu sudeći utjecajan i za arhitektonska rješenja u tjesnome slijedu. No potporu je sadržajnome održanju svetišta na istome položaju nakon labavljenja državnih pa i

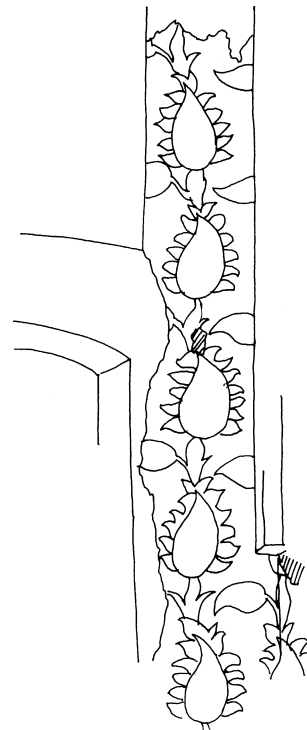

7. Pogled u glavnu lađu nakon obnove
7. *View of nave after restoration*

8. Pogled iz južne u sjevernu kroz glavnu lađu
8. *View from south into north aisle across the nave*

društveno-političkih struktura koje ga stvoriše prije nadolaska novih naroda i svega što je to pratilo, pružilo oživljavanje *Preobraženja Kristova* u prostranstvima nadležstva rimskokatoličke Crkve tijekom njene idejne obnove u 9. stoljeću.⁴⁵ U okviru tadašnjeg uzdizanja njene lokalne ustanove, dakle, romanska je zajednica zdušno oživljavala svoje vjerske uspomene. Utoliko je razložitije proveden potpuni postupak oblikovanja druge faze spomenika kojoj se raskriva stilski izričajnost s rijetkim analogijama u Dalmaciji. Primjerno mali spomenik, dakle, zrcali splet povijesnih prilika što se naslućivao u razvitku Dubrovnika a posredstvom novih nalaza na jednom mjestu stječe vidne dokaze o kontinuitetu kulture s umjetničkim stvaralaštvom neujednačene razine.⁴⁶

9. Crtež fresko ornamenta na zidu uz apsidu
9. *Drawing of ornament of wall painting from the wall adjoining the apse*

* *

Dokazi o kasnoantičkoj memoriji te ranosrednjovjekovnoj bogomolji na padinama Srđa u susjedstvu poluotočkog Ragusiuma dosta su pregledni premda nisu obimni. Osobito se to odnosi na arhitektonske ostatke koji unatoč čitkoj morfologiji nisu dostatni za vremenski točno utanačivanje nestanka prve te građenja druge crkve. Premda oba događaja nalaze uporišta u općim zbivanjima iz prošlosti kraja, otvoreno je pitanje je li promjenu lika građevine izazvala prirodna nepogoda ili udar ljudske sile neprijateljski raspoložene spram sredine. Ali je voljom njenih žitelja zasigurno podignuta na istome mjestu i treća crkva nepromijenjene veličine. Njezin je znatan dio sačuvan u postojećoj, tj. onoj koja se razaznavala unutar baroknog uređenja građevine i prostora te trajno smatrala predromaničkom, u provjerljivome slogu vrlo dosljednom. Očigledno je to već u njenom tlorisu, potom raščlanjenju zidne oplata koja priprema način svodenja, sve unutar poznatog modela trotravejnih crkava s kupolicom rasprostranjenih na južnom Jadranu.⁴⁷ Jedinstvo pak njihovih strukturalnih rješenja kao i oblikovnog rječnika, sintetizira sadržajne zahtjeve ali i estetska htijenja neodvojiva od konstrukcijski doradenog ustroja. U svemu tome crkvice Sigurate ne odstupaju od vrsnoća koje bijahu u dubrovačkoj regiji dostignute tijekom 10. stoljeća ako ne i malo prije.⁴⁸

Međutim su na njoj raskrivene bar dvije etape bolje reći usavršavanja negoli odlučnog preinačivanja, jer se poredak bitnih činitelja oplata glavne prostorije plastički pojačao malo kasnije negoli je nastao. Prvotno su njene uzdužne stijenke, naima, bile podijeljene u tri veličinom izjednačena polja s pomoću dviju lezena četvrtastog presjeka. Njih su uzdužno – prema inače poznatome sustavu – na vrhu povezivali lukovi sljubljeni sa stopom svoda kojemu je bačvasti obris podržavao par poprečnih pojasnica širokih kao i bočno ozidani istaci. U naizgled jednostavnoj zamisli, dakle, jasna se konstrukcija najizravnije podudarala s arhitektonskim kadriranjem prostora. A tročlanom njegovom podjelom osvjedočena je dogma o svetome Trojstvu i molitveno zdanje cjelovito osmišljeno kao Kristovo tijelo predodređeno uskrsnuću. Nije pak dokučivo je li već tada u učelku srednjeg traveja bila uzdignuta i kupolica kako se sluti prema starijim, još embrionalnim rješenjima koje smatram važnim za genezu i ideju sustava ili tipa.⁴⁹ Neovisno pak o tome, nedvojbeno je tako sročena dubrovačka crkvice bila neko doba u službi jer joj sva unutrašnjost bijaše ožbukana. Ujedno je takva metrički stroga te vizualno logična konstrukcija prema ondašnjim duhovnim pretpostavkama odredila dosege predromaničkog stila ponavljane nizom srodnih primjera. Među njima crkvice o kojoj govorimo razabranom kronologijom svojeg oblikovanja unutar davno zadanog sadržaja stječe zavidnu važnost.

Njena arhitektonsko-prostorna shema pa najvjerojatnije i kompozicija vanjskog volumena sročena je u trećoj fazi. Neutvrđenim povodom, naknadno je kubičnost triju unutrašnjih lezena i pripadajućih im lukova pri bočnim stijenkama s kojima su građeni zajedno, ublažena unetanjem zidanih tijela istovjetnog oblika i nacrtu ali kraćih po dubini koja im je podjednaka širini. Nepobitno se to raskrilo pri skidanju žbuka u čitavoj lađi a pri pokusnim sondama zatekla još i očuvanost ožbučenja izvornih presjeka iza tih dometaka. Uz slabu istraženost istorodnih spomenika, čini se da takvi slučajevi

nisu poznati na drugim mjestima, pa je teže odgonetnuti prave razloge te sekundarne intervencije. No nema dvojbe o njenoj višestrukoj učinkovitosti jer je ojačala koherentnost pa i konzistentnost građevine u svakome pogledu. Budući da ti umetnuti lukovi ipak bolje uzdržavaju teret pokrova suzbijajući i mogućnost rušenja svoda, zacijelo imaju određenu statičku ulogu. Ali je upitno koliko to maloj građevini bijaše nužno, pogotovo pošto se nije uspjela razaznati moguća njihova ovisnost o podizanju crkve u visinu, što znamo da je drugdje učinjeno. Najposlije je neizvjesno ostalo i vrijeme oblikovanja uskih i vitkih niša polukružnog presjeka sred svakog zidnog polja konačno uokvirenog s obzirom da se takve izlučilo i na prijašnjem zdanju.

Bez pravog i potpunog odgovora na nanizana pitanja, pukim promatranjem spomenika pri istraživanjima njegove cjeline, ipak je u svemu najprikladnije uvidjeti dosege stilskog napretka. Uistinu je unutrašnjost Sigurate uz opisano dorađivanje plasticiteta oplata raščlamba postala vizualno bogatija pa i plemenitija usložavanjem bridova i ploha svojih stijenki. Lučni obrisi kao osnovni i ključni činitelj njihove artikulacije, dakle, udvostručen je uz ponavljanje nacrtu niša u trijeznim proporcijama. A nad svodovima prvog i trećeg traveja iz završnih uglova još su izvučena rebra trokutastog presjeka, rađena samo žbukom te prebačena dijagonalno križajući se u tjemenu. Premda dodani jedrastome svodu uprtom na lukove sa sve četiri strane, logično ga prate kao da su ozidani s njime. Središnji je pak travej s kupolicom dobio i treći luk prislonjen na stopu svoda u kojeg zalazi najavljujući kratko njegovo jedro. A ono je zrcalno orisano trokutom koji oblikovan poput spomenutih rebra seže do kružnog otvora nad kojim je kupola reljefno naglašenog podanka. Površinskim je doradama svoda, dakle, plastički predočena u biti lebdeća konstrukcija središnje njegove teme. U tako promišljenom sustavu koji fizički i idejno promiče onaj početni, bjelodano je uz nadvladavanje gole jednostavnosti konstrukcije i traženje nove arhitektonske poetike sukladne običaju i rječniku rane romanike. Na putu njenog rađanja, dakle, Sigurata spada među starija i izrazitija rješenja, pa je tim značajnije i njeno morfološko srodstvo sa crkvicom sv. Nikole kao prostorno joj najbližom unutar Dubrovnika.⁵⁰ Ali je zamjetno čak posestrinstvo sa šipanskim crkvicama Sv. Mihajla u Pakljenoj te Sv. Petra pri Veljem vrhu,⁵¹ slijedom istovjetne četvrtaste apside umjesto polukružne znane kod većine.

Uz sumarno navođenje bitnih odlika i mijena u regiji provjerenog modela, nužno je naglasiti kako unutrašnji oblik ove crkvice oprimjeruje duhovnost same liturgije kojoj je namijenjena. A *Preobraženje Kristovo* kojem je posvećena, otpočetak je po evanđeljima zadavalo dinamičku shemu, tj. vertikalitet uspona i silaženja.⁵² Baš to predočuje vitkost stiješnjenog i ne osobito po dubini izduljenog prostora, a još rječitije i izravno materijalizira građevno-plastička raščlamba zdanja.

Poput drugih istorodnih primjera mala je crkva sačinjena prvotno simboličnim jezikom koji se može kodificirati kao i vjerski tekstovi na čija se značenja odnosi, pače iz kojih proistječe.⁵³ Služeći, naima, kao ine drevne obredne građevine kršćanstva susretu s vječnim, ona u cijelosti snažno predočenim uzgonom prostora sugerira pristup nebu. Postignuto je to ne samo simetričnom artikulacijom unutrašnjosti

sačinjenom pomoću samih plastičkih, iz zidnog plašta stršećih ili u njega uvučenih okomica i uzlaznih krivulja, nego i skladnim suodnosom lučno ocrtanih svih dijelova kao sredstvom postizanja nadnaravnog savršenstva. Nadasve se time odražava uvjerenje o silasku proroka i slavi Kristova preobraženja u smislu najave Uskrsnuća, što *Transfiguratio* bitno sadržava.⁵⁴ Teološka njegova osnovna poruka nije toliko u događanju čuda, koliko u objavi Božje moći, kako se u jednoj trotravejnoj lađi poglavito doživljava s arhitektonski naglašenim naznakama pojmova iz dogmatskog nauka.⁵⁵

Ključna je pritom u skućenoj veličini a čistoj i čitkoj raščlambi prostorije veza apside i kupole. Iako izvorno začelje ove crkvice nije sačuvano, najvjerojatnije bijaše odmjerenom prema njenoj proporcijskoj matrici. To predmijeva veće tjemeno polje unutar luka koji poduhvaćajući svod u obrisu, biva jednak onome na pročelnom zidu. A apside prema provjerenom običaju najvjerojatnije bijaše nadsvedena polukalotom koja tvori svojevrstu pripremu kupoli u vrhu prostora i zdanja. Morale su obje, kao i na drugim južnodalmatinskim crkvicama, biti usklađene u veličinama s time što uspravljeni otvor apsidalne šupljine s polukrugom, kojemu raspon bijaše izjednačen s kružnicom baze kupole, simbolično utvrđuje nazočnost Krista na zemlji, posebice u žarištu liturgije. Još se u naizgled zatajenoj kupolici naslućuje mistično onostrano Božje boravište, ipak vezano u sastav arhitektonske cjeline.⁵⁶ Gole i bridovite okomice nosača svoda kao i njegovo zaobljenje pojačano s pojasnicama potom i pararebrima, te likovi lučnog nacrtu a zid uvučenih arkada i središnjih niša, podjednako su u funkciji tog viđenja jer ga podgrađuju svojom geometrijskom čvrstinom.

Premda takva objašnjenja, dakako, mogu poslužiti tumačenju svake srodne crkvice iz najznakovitije tipološke skupine južnojadranske arhitekture 9/11. stoljeća, samo značenje titulara Sigurate sublimira bitne ideje i ideološke naboje koje odražava umjetničkim ostvarenjem. Moraju se sagledati kao stvarna i promišljena sinteza regionalnih tradicija ali i suvremenih kulturnih utjecaja dok je bizantska komponenta u njoj neizostavna.⁵⁷ U tom kontekstu, naravno, važno je i davnašnje njeno postojanje, a glede osuvremenjivanja sloga gradnje posebice i čedno oblikovanje vanjštine. Neuobičajeno se ono pokazalo čistim na sjevernoj i južnoj podužnoj strani crkve dok je stijenke ramena lađe i bočnice apside ispunjala po jedna vitka i plitka, lučno završena niša. O obradi pročelja inače nema sigurnih podataka, a istak kupole sred krova najposlije bijaše mimo običaja ogoljen i sa svih strana plošan. Površine bočnih zidova glavnog tijela bijahu pak vizualno oplemenjene nizom malih visećih lukova gustog ritma, dvostruko upušteni podan vijenca krova, a duž jedinstvenog polja na krajevima omeđenog plitkim istacima u ravnini pravokutnog tlocrtnog obrisa.⁵⁸

Uz stanovita nesuglasja spram stilskim inačicama pa i rješenjima vanjštine drugih istorodnih i obližnjih crkava, razabire se nedosljednost rječnika. U kolikoj je to mjeri posljedica obnoviteljskih zahvata, možda čak češćih negoli sada predmijevamo, teško je zaključiti.⁵⁹ No, s obzirom na to, uostalom, nužno je ukazati kako i klasifikacijska podjela tih crkava po raščlanjenju vanjskog lika nipošto nije svrsishodna niti predočuje zbilju razvojnih stanja. U pravilu svakoj se srednjovjekovnoj crkvi obvezatni prijevod ili prijenos sadržaja u umjetničku formu poglavito zbiva u enterijeru, pa je dostatno

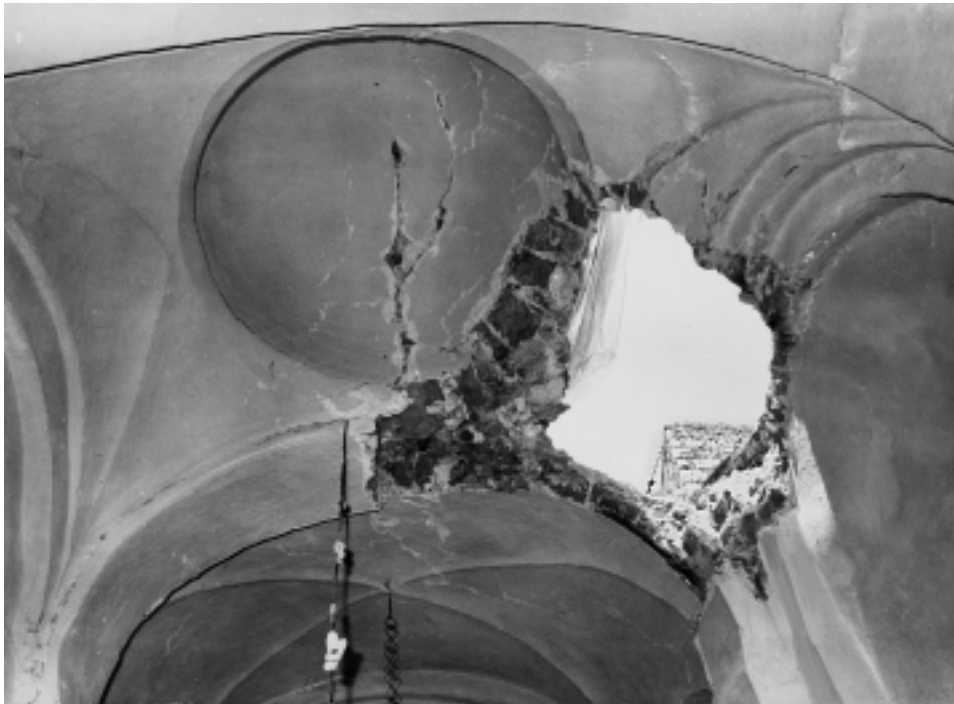
uočiti pretežite njihove istovjetnosti u nizu spomenika kojima je, međutim, vanjsko oplošje ionako različito oblikovano.⁶⁰ A dubrovačka Sigurata u tom smislu ima i stanovito prvenstvo ne samo zbog svoje starosti pa zacijelo i prestižnog ugleda koji je uživala stoljećima, nego i postupnog doradivanja arhitektonsko-prostornog obrasca, kako već sve pokazaše konzervatorska istraživanja.

* *

Bivajući unutar stilski jasno sročnog te pravodobno raširenog građevnog rješenja zapravo uzorna, predromanička crkva vrh Prijekoga također pruža podatke o njegovu pretakanju u ranu romaniku. Predočili smo to opisom osložavanja čitave oplata lađe što je obogatilo dojam obredne prostorije. A u kolikoj je mjeri sve bilo uvjetovano nasilno, tj. mogućim oštećenjima spomenika od raznih udesa, nije predočivo dok su neke promjene neprijeporne. Zanimljivo je da se unatoč stalnosti posvećenja doticahu i oltara kojemu je, međutim, ograda prema lađi ostala netaknuta. Izostanak njenih ploča s obvezatno očekivanim pleternim uresom ne isključuje im pravodobno postojanje dok je u široj okolici crkve nađeno ulomaka klesanog namještaja rečene vrste.⁶¹

A u samome oltaru kasnije je ugrađen osobiti posvetni grobić za olovnu škrinju vjerojatno novodobnog relikvijara, uduben po njenoj mjeri u kamen s pleterom zacijelo kao spomen na drevnost svetišta.⁶² Gusti poredak traka ornamenta ne odlikuje se vrsnoćom izvedbe dubrovačkih radionica iz 11. stoljeća, pa je vjerojatno starija, možda s grede oltarne ograde predromaničke crkve kojoj na izvornom zidu nije uočeno tragova učvršćenja. Inače je uska apside Sigurate naknadno ozidana iz starih temelja, te proširivana sa strana zbog umetanja oltarnog retabla kojem srednjovjekovna zbijenost nije udovoljavala. Te su preobrazbe vidljive i shvatljive, no na spoju s lađom pri samome dnu trijumfalnog luka u obrisu je također otkriveno njegovo mijenjanje kao i na lezenama, odavajući građevne intervencije koje – po svemu sudeći – uspostaviše bačvasti svod apside.

U tom pogledu mogu se dokučiti daljnje potvrde o životu stare crkve dok još nije bila dobila dvije lađe s probivenim arkadama. Već je navedeno ojačavanje okomitih razdjelnica traveja uz prislanjanje dozidanog luka unutar onih bočnih, izvorno ocrtanih, pokazalo donekle usavršavanu stilsku misao.⁶³ Bez obzira čime bijaše izazvano, ono je pratilo težnju za vizualnim učvršćivanjem kao i uzdizanjem sigurnosti enterijera pobijajući mu prvotnu ogoljenost i plastičku sinteznost. S rečenim širenjem, odnosno umnažanjem, u prostoru najnaočanijih sastavaka oplata, postignut je uvjerljiviji odnos spram veličini arkadno ocrtanih međupolja te vitkosti okomitih niša. Ujedno je izvršena logična priprema postavi samo žbukom izvedenih tankih rebara ukriženih na svodnim jedrima prvog i trećeg traveja, a podređenih kupoli srednjeg. Utvrđuje se time ranoromaničko konačno ostvarenje u biti predromaničkog ustroja i morfologije crkve po postupku koji treba pratiti pomnije i na drugim spomenicima gdje je početna krutost suzbijana uvećanjem slikovitosti i opće raščlanjenosti enterijera. Bitno je ipak održavanje načela kojim se objedinjuju stilska posezanja 11. st. uglavnom jednosmjernog slijeda.⁶⁴

14. Oštećenje svoda crkvice Sigurate 1992.

14. *Damaged vault of Sigurate church in 1992*

Smisao ranoromaničkog dorađivanja na Sigurati imalo je vjerojatno i preoblikovanje otvora apsida bez pojašnjene statičke nužnosti ali sa predočivim usklađivanjem voluminoznosti njene šupljine spram bogatije skandiranoj lađi. One su, uostalom, uspostavile drukčiji odnos s pomicanjem masivnijeg podanka oltara prema naprijed učinivši drugačijom službom mise možda suvišnom oltarnu pregradu. Za utvrđivanje toga ipak je neophodno iznaći više analogija pa i potpora u pravilima liturgije, što je u nas još gotovo nedotičano područje izučavanja srednjovjekovnih crkava. One već poznate iz dubrovačkog okružja daju tome priličan broj podataka otkrivajući i određena nesuglasja, međusobna kao i prema ostalima iz hrvatskog uzornja pa će biti zanimljivo podvesti ih u valjani poredak.

Svakako je koracima oblikovnog dorađivanja ako ne i posuvremenjivanja na Sigurati primjerena i vanjska, široka i plošna obrada bočnih stijenki te posebno masivnog tijela kupole. Iako je dvostruki usjek visećih lukova potkrovnog vijenca sukladan udvostručivanju lukova iznutra, nije posve suglasan čistoći ukupne kompozicije koju ne poznaje istočnojadranska predromanika a razvija tek slijedeće razdoblje. Vjerojatno je baš ono zatajilo male niše na četvrtastom tijelu kupolne nadgradnje dosljedno ga sjedinivši s krupnim piramidalnim krovom.⁶⁵ Slični jedini pak prozorčić, zapravo prošupljena srednja niša s južne strane također bijaše sekundarno zazidana, a kao jedini otkriveni izvorni otvor svjedoči pretežitom zatajnjenosti crkvene unutrašnjosti kakvu je nalagala mističnost obreda. Možemo slutiti otvor, drugi u niši sred plašta začelnog zida nad oltarom, kao u nizu srodnih primjera od kojih neki poput netom spomenute crkvice Sv. Andrije na Pilama svjedoče prve

proboje romanike. Svekoliko se na Sigurati u ozbiljnosti vanjskog lika i zreloj sustavu njegova oblikovanja nazire rana romanika poznog 11. stoljeća, iako splet njenog javljanja na spomeniku nije razjašnjen u tančinama a provjerljiviji je morfološki negoli vremenski.⁶⁶

Simbolici pak jedinog sačuvanog svjetlosnog izvora u kupolici, može se na svoj način priključiti još jedno osvjedočenje estetskog i sadržajnog oplemenjivanja obredne prostorije. Na površini sjeveroistočnog ugla lađe između apsida i bočnog zida otkrivene su zanimljive slikarije.⁶⁷ U širokoj postavi razvijaju višebojni ornamenat ne baš otprve jasne zamisli. Reklo bi se da motivski vrlo slobodno prenose srcolike krupne cvjetove na vijugavim stabljikama s izrazito dekorativnim osjećajem koje zatire opisnost. Nedostaje mu, doduše, crtačke preciznosti pa i simetrično raščlanjenje, ali sve obiluje bojom jer su glavni likovi rumeno-žuti u bijelome vijencu latica na tamno kadmium pozadini koja ojačava dojam plošnosti.

Obrada freske u takvoj šarolikosti kojoj nadaleko nema sličnih,⁶⁸ u simetričnoj shemi mimo svake geometrizacije, otežava točno njezino datiranje. Posredno se ono utvrđuje čitanjem dorada arhitekture, jer se tehnički izvrsno rađeni sloj žbuke na kojoj je navedeni oslik, nalazi ispod ugradnje lukova na bočnoj stijenci zida što smo gore naveli. A to znači da freske pripadahu prvoj tj. predromaničkoj fazi, odnosno da su nastale prije konačnog sređivanja unutrašnjosti građevine iz kraja 11. stoljeća. Prema prostiranju istog fino zaglađenog sloja očito je obuhvaćao i niše u sredini polja, tako da se ukupna predromanička raščlamba ukazuje vrlo osebnom. A samo na jednom dijelu zida sačuvanoj freski

16. Kupola crkvice Sigurate u istraživanju 1994.
16. Dome of Sigurate church during research, 1994

nije lako odgonetnuti smisao ako se – možda – ne shvati predodžbom samog *taborskog svjetla iz Kristova Preobraženja*.⁶⁹ Poznato je, naime, da ono bijaše središnja tema općeg raspravljavanja o činu iz ciklusa Božjih javljanja koje se proslavlja od davnina u ovoj crkvi. Utoliko se u nepotpunosti prizora vjerojatno raskrivaju tek krajevi njegove likovno maštovite predstave,⁷⁰ izvorno usredsređene oko oltarnog odjeljenja crkvice.

***

Ne zaboravljajući kako je pravodobno crkva Sigurate ušla u sklop proširenoga gotičkog Dubrovnika, spomenimo još da je uz nju potkraj 13. stoljeća već bio mali samostan koludrica. Postupno opkoljavana stambenim kućama u rasteru ulica koji je uvažio njeno posvećeno mjesto, inala je u punoj urbanističkoj regulaciji pučke četvrti bolje preduvjete svojem upotpunjenju.⁷¹ A na ravni među kućama pred njome, kamo se uspinjahu tijesne stube kao preostatak negdašnjeg kamenitog okoliša, uspostavljeno je malo groblje. Na njemu klesane pokrivne ploče kao i otkrivene grobnice tipski pripadaju 14/15. stoljeću, dok svojim oznakama odavaju korisnike iz redova pučana i plemstva.⁷² Nedvojbeno je s uzdizanjem građanstva crkvi porasla uporabna važnost ubrzanije od isprekidanog slijeda dosad predočenog njenog etapnog preživljavanja. Međutim je od osvita prvog srednjovjekovnog umjetničkog stila uzastopce obnavljana bez odlučnog mijenjanja jednom dostignutog a estetski doradenog lika, što jamči njezinu kultnu važnost s njime simbolički stalno sraštenu na način koji smo opisali. Uz uvođenje groblja učinkovito je

pojačana svetost mjesta u smislu ideologije Preobraženja koje je – prema kršćanskoj mitologiji – smrtnicima prvo zajamčilo povezivanje s onostranim i vanvremenskim blaženstvom.

Moglo bi se zaključiti da izvorna jezgra crkve iz srednjeg vijeka u gradu smirenog života nije poništena poradi osobite obredne važnosti koja je s njome znakovito suglasna. Bez bitnog mijenjanja unutrašnjeg izgleda dograđivana je ipak po novim potrebama s ulične strane. Uz tehnički samo neophodno zatajivanje prve niše lađe, na sjeveroistočnome uglu otvorena su u njenom rasponu vrata, potom još dodana mala sakristija sa svojim ulazom.⁷³ Odlučnijim je zatim zahvatom pretvorena u trobrodnu kad su joj probijene arkade u ostalih pet bočnica traveja zbog spajanja prigradenih dviju lađa sa srednjom. S obzirom na posvemašnji izostanak stilskih klesarija može se pretpostaviti da se to odvijalo tijekom 16/17. stoljeća.⁷⁴ No sigurno su isprva obje prigradene lađe bile natkrite krovom drvene konstrukcije,⁷⁵ te je za neko vrijeme cjelina imala arhaični, u biti bazilikalni presjek.

Takvo njezino povećanje prate podaci o vezivanju pučkih bratovština uz crkvu, češljara vune pa još kovača i kotlara.⁷⁶ Nije, međutim, jasno kad je u njoj čašćenje Bogorodice postalo glavno te se pozivom na prvotni naslov neuobičajeno prozvala crkvom *Gospa Sigurate*.⁷⁷ Lako je pak objasniti uspostavljanje takve pobožnosti u poznom humanističkom dobu s drukčijim duhovnim nazorima a posredstvom franjevki-trećoretkinja kao trajno nazočnih čuvarica crkve. Zacijelo je zamiranje obraćanja apstraktnim medievalnim svetostima išlo ukorak s povećanjem prostora svetišta. Tada se novim, zajedničkim popođenjem svih triju lađa zanemario i stari oltar, prekrila i

baza njegove ograde, a osiguralo mjesto većem broju vjernika željnih izravne Bogorodičine zaštite.

Napokon je s razloga sigurnosti, nakon velikog potresa što se zbio 1667. godine, izvedeno posvođenje i to križno-bačvastom konstrukcijom koja oponaša već postojeću u glavnoj prostoriji ali sa zdepastom proporcijom usporednih bočnih lađa. Zato su u njima novi nosači na obje strane prislonjeni na stare, u presjeku gotovo podvostručene a u otvorima arкаде obuhvaćene profiliranim vijencem kao jedinim motivom koji izražava težnju za estetskim objedinjavanjem trobrodne crkve. U biti je ona uz prostorno stapanje starog s novim dijelovima konstrukcijski svedena na najnužniji svoj skelet, međutim masivno zidan u duhu provincijskog baroka. Istom je nanovo podignut vjerojatno potresom srušeni začelni zid u kojem se zbog urbanistički zadane njegove crte utopila srednjovjekovna raščlamba s nišama.⁷⁸ Također je tada oblikovano i novo pročelje s dvoslivim obrisom koji povišen prati otad jedinstveni krov građevine sa istaknutom preslicom za zvona u vrhu.⁷⁹ Trodijelnoj pak unutrašnjosti odgovara srednji portal s rozetom nad prelomljenim zabatom dok po jedan veliki prozor, rađen u istoj klesarskoj radionici, osvjetljava bočne lađe. Skladna kompozicija odaje ukus ranobaroknog klasicizma jednako kao valjda i kameni oltar umetnut sred sjevernog zida.⁸⁰ Pri unošenju glavnog drvenog u kasnom 18. ili 19. stoljeću nasilno su još stanjene bočne stijenke apsida, valjda nakon rušenja u prijašnjem potresu povišene i bačvasto svođene.⁸¹

Ničim ipak nije uspjelo otkloniti srednjovjekovni ugođaj crkve kojoj je prostornost smišljena u jasnoj ideji vezivanja zemlje s nebom,⁸² pa je trajno prevladavala usponska dimenzija glavne lađe sa zaključnim oltarom, dok je izvorno svodovlje bilo estetski najučinkovitije. Takvo je svetište u posljednjem desetljeću 20. stoljeća dočekalo i oružani nasrtaj na grad s kojim je živjelo zajedno gotovo tisuću i pol godina.

***

Koliko god sićušna, a u gradu-spomeniku gotovo nevidljiva, crkvice *Sigurate* za Dubrovnik i spoznaje o njegovim počecima ima izuzetnu važnost. Prvi je dosad pouzdani svjedok umjetničkog stvaralaštva u užem njegovom prostoru iz doba najranijeg spomena *Raousiona – Ragusiuma* pa i vjerodostojni pokazatelj njegovih sudbina. Inače se u razdoblje 6/7. stoljeća, kad mu je povijesnim vrelima opstanak tek zajamčen,⁸³ može datirati priličan broj arheoloških nalaza koji podjednako ukazuju na zreli, tadašnjem dosegu kulture i umjetnosti Jadrana posve primjereni stupanj ljudskog djelovanja. Mahom pripadajući kamenoj opremi kršćanskih crkava, u najmanju ruku odavaju podizanje većih uglavnom povezanih s utjecajem Bizanta, što je posve razumljivo spram općem poznavanju prošlosti Dalmacije.⁸⁴

Međutim, svi su ti nalazi položajno raštrkani, dijelom zabačeni ili korišteni u druge svrhe, nigdje ne očitujući izvorne cjeline svojeg pripadanja na uvjerljiv način. U *Sigurati* se pak prvi put klesani ulomci paleobizantskih stilskih obilježja izravno mogu povezati s ostacima arhitekture prepoznatljivo istovjetnih odlika.⁸⁵ Osim što su uvelike srodnih vrsnoća po kojima

se uklapaju u likovne standarde iz razvojnog zenita rano-kršćanske umjetnosti podneblja, potanje raskrivaju skladnost jednog najvjerojatnije memorijskog zdanja široko uvriježena tipa.

Svekoliko sukladnost s kasnoantičko-bizantskim slojem podržava nepromijenjeni naslov svetišta, jer pripada vjerskoj misli Justinijanovog carstva.⁸⁶ Sa izrazitim eshatološko-proročkim nabojem drugdje je vrlo rijedak, te se ističe smisljena posebnost ali i osobita nakana zdanja podno Srđa. Donekle ih se može dokučiti prema položaju u prostoru gdje osamljeno strši, dok su slabe vjerojatnosti o trajnoj njegovoj nastanjenosti a prednijeva se blizina groblja za što ima i drugih povoda.⁸⁷ Sve posredno objašnjava osmišljeni odnos prvotnog svetišta Preobraženja Kristova s naseljem rastućim u susjedstvu koje materijalno na terenu čitavo nije tako razjašnjeno kao što je ovo izdvojeno obredno sjedište.

A i ine tvrdnje o postanku grada, čak njegova prvotnog smještaja i postupnog širenja, utoliko su pretežito znanstvena domišljanja. Zato nisu još ni stekla opću suglasnost među istraživačima koji svoja gledišta grade na različitim uporištima, slabije ili jače argumentiranim viđenjima i tumačenjima uglavnom pukih naznaka stanja u vremenu i prostoru, gdje se Dubrovnik zasigurno javlja kao ključan činitelj povijesti.⁸⁸ Može se k tome ustvrditi da novouočeni mali spomenik osložava te tvrdnje, proizlazeći na svoj način iz sklopa vanjskih utjecaja i domaćih mogućnosti. Otkrića na *Sigurati*, naime, daju sigurnost pretpostavkama o kasnoantičkom *Ragusiumu*, jer jamče kulturnu sredinu koja u svakome pogledu, pa i duhovno, ovladava svojim okruženjem u kojem, slijedom općih gibanja s kojima je povezana, usađuje umjetnička ostvarenja od 6. stoljeća nadalje.

Novi nalazi na *Sigurati* povrh toga raskrili su postupnosti razvoja graditeljstva srednjeg vijeka u okolišu Dubrovnikova gotovo na primjeren način. Naime, rušenje prve crkvice nužno je povezano s velikim etnopolitičkim mijenama koje su zahvatile istočnojadransko primorje tijekom 7/8. stoljeća, makar se u njihovim okvirima ne može točno fiksirati. Općenito lišeno provjerljivih podataka, to je razdoblje zanelo i znatnija spomenička ostvarenja,⁸⁹ pa se ni ovdje osim naleta nekrštenih s kopna ne isključuje trajna mogućnost udara potresa. Ali je k tome važnija prva obnova crkve – po svemu sudeći – izvedena u oblicima svojstvenim arhitekturi 8/9. stoljeća. Takav je postupak poznat na mnogim mjestima u Dalmaciji,⁹⁰ a obično se opravdano podvodi pod snaženja crkvene ustanove s konačnim pokrštavanjem žitelja regije – uključujući u prvome redu došljake izvan antičkih naselja. Teško je, doduše, povjerovati da su uokrug samog *Ragusiuma* živa svetišta ikad posve ugasnula dok se i druga faza gradnje *Sigurate* ne može objasniti mimo kontinuiteta kulturnih navada romanskog središta.

Svjedočeći neprijeporno uzdržavanje umjetničkih iskustava, makar u cjelini skromna crkvice opet je uzorno iskazala likovne doinete ranog srednjeg vijeka. Predočeni nezgrapnošću oblika gradnje a i čednošću klesane opreme, ipak pridonose objašnjenju neprekidnog održavanja umijeća za to nužnih.⁹¹ A ono je moglo nadići burna zbivanja tek u zaštićenim naseljskim jezgrama kakav Dubrovnik bijaše, te se očuvalo među inim i obredno značenje *Sigurate* privođenjem služnosti pri

punom smirivanju prilika. Ona sama, dakle, pojašnjava neka stanja iz velikih civilizacijskih prijeloma koja se u području gonetahu s mnogo labavijim naznakama a i inače su diljem širih prostranstava prožeta upitnostima.⁹² Zbijeni slijed dviju faza njenog građenja nadoknađuje pak ono što je izostalo dokazati na prije već istraženom katedrali. Neprijeporno je na jednome mjestu utvrđena povezanost arhitekture i njenog kamenog namještaja, obostrano neodvojivih od stila 6. stoljeća od kojeg se odmiče slijedeći zahvat. Utoliko se potkrijepljuju teze o postanku Dubrovnika koji se uzdizao usporedno s odumiranjem Epidauruma znatnim ulaganjem Bizanta poglavito za vladavine Justinijana sposobnog uspostavi novog središta na južnom Jadranu.⁹³ No jednom izraslo, ono je unatoč raznim stradanjima opstajalo s učvršćenim stvaralačkim tradicijama oslikanim na Sigurati.

Na istraženome lokalitetu sigurno je pak i drugonastala crkvice u jednom trenutku porušena a uglavnom na njenim temeljima podignuta treća, likovno savršenija. Opće pak poznavanje oblika u kojima je ta sačinjena pretpostavlja kraći vremenski razmak spram drugoj fazi negoli je protekao između nje i prve. Utoliko smo bliži uvjerenju da je promjena izazvana nasilno pa je možemo pripisati vojnim nasrtajima koje na južnom Jadranu poduzimahu Arapi polovicom 9. stoljeća.⁹⁴ Zapisano je – među inim – i njihovo dugotrajno opsjedanje Dubrovnika, što predmijeva i haranje okolicom, pri kojem je mogla lako postradati u vidokrugu grada privlačna ranosrednjovjekovna crkvice Preobraženja.

Pomoć pak koju je svojim dotadašnjim podanicima pružio bizantski car Bazilije i sređivanje političkih stanja s osnutkom uprava tema na Jadranu,⁹⁵ učvršćuje okvire podizanju treće po redu crkve na istome mjestu. Njeno je datiranje u 10. stoljeće poduprieto i učvršćivanjem područne crkvene ustanove koja slijedi opće uzdizanje Dubrovnika.⁹⁶ A u previranjima koja su tome prethodila, uostalom, trebalo bi iznaći i zametke legendi o stradanjima i obranama grada što ih zabilježiše ljetopisci bez obzira na neslaganja u stoljećima.⁹⁷ Njih prema svojim saznanjima povijest umjetnosti stavlja u navedeni redoslijed što se usuglašava s praćenjem stilskog razvoja na drugim južnohrvatskim spomenicima. Tako se otkrivaju i naznake za doradu predromaničkog lika u 11. stoljeću kad je zgotovljena crkva kakvu danas prepoznajemo. Ona oprimjeruje prvo cvatno doba umjetničkog stvaralaštva Dubrovnika i njegova okruženja nastupajuće sa smirivanjem političkih prilika i uzletom domaćeg društva. Puni pak poticaj oplemenjivanju možda od nekog potresa dijelom urušene cjeline, došao je iz reforme rimske Crkve poslije raskola 1054. god. Ništa se bitno ipak nije promijenilo u njenom regionalno zadanom ustroju, ali su glavne stavke plastičke raščlambe s razloga ojačanja prostorne tektonike proporcijски ojačane u duhu rane romanike.⁹⁸ Njezine domete, oblikovno čvrsto sročene uglavnom nije mijenjao čitav srednji vijek ionako podložan tradicionalizmu.

Bitne je preinake bez poništenja srednjovjekovne jezgre crkvice pretrpjela u 16/17. stoljeću, kad posvuda odlučnijim zahvatima preoblikovahu stara svetišta. Očuvanost drevne jezgre u Sigurati mogla bi donekle opravdati i njena zatvorenost u siromašnom ženskom samostanu pa i vezanost uz udruge obrtnika u pučkoj četvrti i na položaju koji

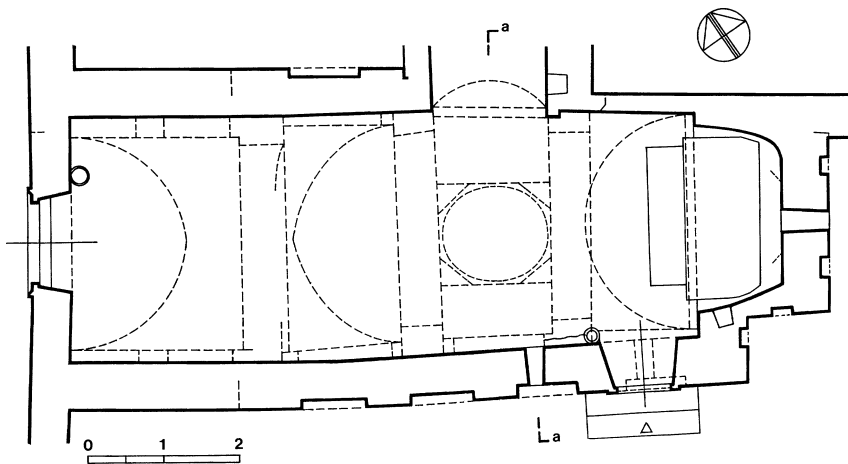
urbanističko-prostorno ne iziskivaše niti dopuštaše veće preustrojbe. Međutim, činjenica da su nad zabačenom crkvicom patronatsku službu obavljali općinski ili državni rizničari⁹⁹ (isti koji su brinuli o katedrali!), nuka nas drukčijem viđenju stvari smjerom priznavanja početne njezine važnosti. Ocrtana u vrsnoći titulara pa trajno visokoj brizi o obnovama na dostojan način, rekao bih da bijaše promišljeno u skrbi vodećih ustanova uprave grada s kojima je jednako stara. Zahvaljujući svijesti o tome, Sigurata nije zanemarena u urbanističkim zahvatima niti napuštena ili odumrla pri rušenjima poput inih srednjovjekovnih crkava unutar grada.¹⁰⁰

Ne smije se također smetnuti s uma da je jedina Sigurata među crkvicama u gradu učinjena trobrodnom, bez obzira na skućenu veličinu. Opskrbljena je i lijepim oltarima,¹⁰¹ a ugled joj je unutar slabo dostupnog dvorišta pojačan vrlo skladnim pročeljem kad je barok osvojio Dubrovnik. Sve to ukazuje na osobito poštovanje malog obrednog žarišta u dugom kontinuitetu od urbanističkog njegovog zaokruživanja. Daljnja je povijest potvrdila da ga se otpočetak shvaćalo kulturnim mjestom u širem smislu negoli je nalagao njegov izvorni sadržaj, jer je Dubrovnik u njemu prepoznavao neke važne potke svojeg identiteta. Putovanje pak koje je doživjela stara slika Gospe od Sigurate, prema odluci Senata prenesena u stolnicu kao zamjena čuvenoj ikoni Gospe od Porta,¹⁰² ukazuju približno na isto. Pače na određeni način utvrđuje težnju dubrovačkih pomoraca da crkvicu, nekoč vidljivu s mora, drže svojom zaštitnicom što je i urodilo brojnim darovanjima. Neprijeporno je u korijenima svih tih postupaka bio drevni i natprosječno, za dubrovačku višekrat iz ruševina uzdizanu sredinu upravo simbolički važan kult *Preobraženja Kristova*. Razložito je suodredio kako prvotni položaj crkvice tako i oblikovne njene formule odreda znakovite za stilsko-estetski razvitak južnodalmatinske arhitekture kojoj je Dubrovnik zadavao obrise.

***

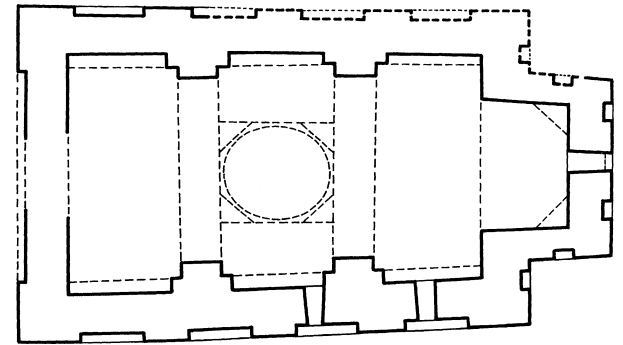
Susljedno povijesnom i spomeničkom značenju crkvice Sigurate, postupak njezine obnove iziskivao je promišljenu metodu konzervacije s jačom restauracijom svega zatečenoga a krajnje ograničenom rekonstrukcijom dokazanih, no tijekom stoljeća nestalih ili otklonjenih dijelova. Njena namjena tome je nalagala poštivanje svojih prohtjeva uz međuovisnost s izvornom cjelinom.

Dakako, ponajprije su zaliječene rane od granatiranja zatvaranjem svoda i popravkom rastresenih njegovih dijelova, posebice statički oštećenih pojasnica te lukova sjevernog zida. U masi zida nad njima položena je ipak željezna zabetonirana armatura poradi nužnog učvršćenja u dimenzijama koje ne opterećuju cjelinu a ni ne vide se pod krovom. Samo urušeno jedro traveja kao i nosivi njegovi lukovi spojeni sa sjevernim zidom, pomno su nanovo ozidani. Pojasnice nad rasponom lađe su iznova složene s otklanjanjem slabije građe i skrhanih sastavaka luka. Pritom se koristila isključivo sedra, priklesana na izvorni način te površinski ožbukana mješavinom gašenog vapna s grubo prosijanim pijeskom, što je jednako izvedeno u ukupnom zahvatu.¹⁰³ Utoliko se sana-

10. Tlocrt crkvice u Pakljenoj nakon istraživanja (arh. snimak I. Tenšek, 1968/78.)

10. Plan of church in Pakljena after research

11. Idealna rekonstrukcija crkvice sv. Mihovila (tlocrt)

11. Ideal reconstruction of church of St. Michael (plan)

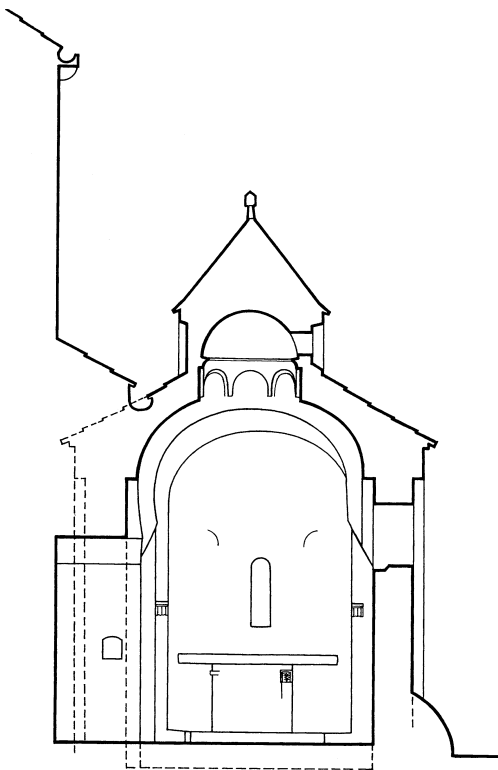
cija najjačeg oštećenja izazvanog neprijateljskim granatiranjem Dubrovnik 1991. godine u završnoj obradi tehnički ne razlikuje od povijesno očuvanih dijelova.

Uzimajući u obzir ukupnu vrsnoću i sačuvanost ostalih dijelova crkve, dakako, naglasak je dat ranoromaničkom uobličenu spomenika i baroknoj, zasebno vrlo skladnoj dogradnji. One su unutar cjeline razlučene zidarskom obradom unutrašnje oplata i sveukupnom obnovom upriklađenom očuvanju integriteta spomenika. U tom smislu nakon zatvaranja svodnog oštećenja prišlo se istraživanjima, ishode kojih sam razlistao. Fizički pak stečeni podaci omogućili su upotpunjenje negdašnjeg ranoromaničkog lika glavne prostorije kojoj su, ponajprije, vraćene izvorne dimenzije.

Naime, u srednjoj lađi spušten je pod na razinu s očuvanim popločenjem koje naknadno bijaše prekriveno. On se nakon pretraživanja dviju otvorenih kosturnica i popravio uz zamjenu izvađenih spolija s kamenim pločama nalik ostalima. Jedino je zbog predočenja sekundarne uporabe ranokršćanskog nad vratnika u ogradi predromaničkog oltara on ostavljen kako je zatečen, južnim krajem tek prislonjen uz lezenu. U svetištu iza te poprečno među lezenama stršeće baze, označena je samo visinska neujednačenost koju arheologija nije posve pojasnila, a zanemarena su oba podanka stipesa jer bi smetali urednom obavljanju liturgije.¹⁰⁴ Slično se ni u apsidi nije posegnulo potpunoj restituciji za koju u nadsvodnju nisu postojali bitni činitelji budući da joj je – kako istaknuh – južna polovica bila naknadno sazidana iz temelja. Jedino je prema tlocrt-

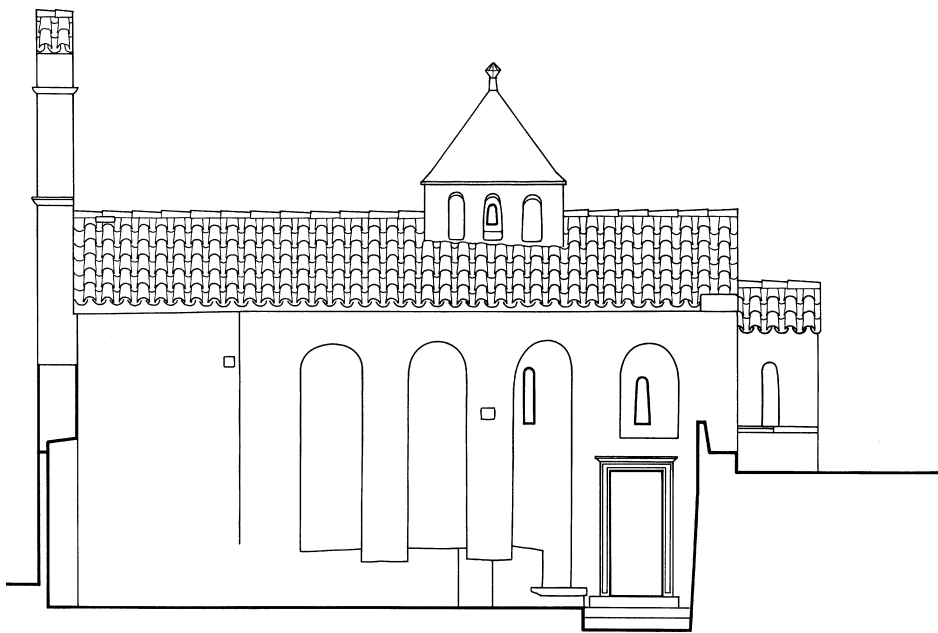
om obrisu prepoznatom iz zaključne, treće faze gradnje povišen zid do visine koja ukazuje na staro rješenje, odnosno pravu dimenziju apsida ali ne priječi postavu oltara.¹⁰⁵ Prislonjen uz začelni zid, njegov je drveni retabl podržan čvrstim konzolama s armiranom policom da se omogući više prostora za obrednu službu po današnjim pravilima. Ipak je čitav spušten onoliko koliko i podnica svetišta s ciljem suzbijanja privida stiješnjivosti pri vrhu, neprikladnog općem ugođaju crkve sa stalno naglašenim ustreljenjem visini.

A na pobočnim stijenama lađe slijedom istraživanja otvorene su sve negdašnje skrivene niše u dimenzijama koje zatajiše ali ne uništiše zidari arkadnih spojeva s baroknim, dodanim lađama.¹⁰⁶ Nije se težilo uspostavi simetrije, već su one obnovljene bez ikakva ispravljanja raskritoga stanja uime predočavanja samih povijesnih zahvata na crkvi a poglavito oživljavanja živopisnosti izvornog plašta.¹⁰⁷ Zbog toga se osobito pazilo na restauraciju starih žbuka koje bijahu prekrivene novima u baroku pa se prilično dobro sačuvaše. U svim površinama podvrgnute su čišćenju i krpanju, čak podljepljivanju kao navlastito na freskiranome dijelu uz apsidu.¹⁰⁸ Slobodnim zaglađivanjem dana im je dojmljivost mekoće to više što su nova žbukanja izvedena pomalo nepravilno prateći oplošja bez poravnavanja. Sve je to odredilo ranoromaničko ono uređenje crkve, te su lezene ostavljene u široj dimenziji odgovarajući pojasnicama svoda. Po istome načelu obnovljena su nježna pseudorebra svodnih jedara i jednostavni profil baze kupole u kojoj je otvoren nekoć zazidani prozorčić s

12. Poprečni presjek crkvice sv. Mihovila (stanje istraživanja, arh. snimak I. Tenšek, 1968/78.)

12. Transversal section of church of St. Michael (a stage in research)

13. Južna strana crkvice u Pakljenjoj – obnovljena

13. South side of church in Pakljenja – after restoration

južne strane.¹⁰⁹ Utoliko se obnova vezana uz pomnu rekonstrukciju u primjerno znatnoj mjeri stapa s izvorno restauriranim dijelovima građevine.

U baroknome pak slogu dograđeni dijelovi crkve vidljivije su odvojeni od starih već u načinu popločenja poda kojem je održana početno mišljena razina.¹¹⁰ Četvrtaste pravilno klesane ploče, jednake veličine polagane su ukoso do stuba uložene podno svake arkade na crti probijenog srednjovjekovnog zida. Za to su iskorišteni pragovi iz novodobnog uzdizanja oltara, tako da je sva građa spomenika ostala autentična. Perimetralni pak zidovi i svodovi nanovo su ožbukani širim ručnim zaglađivanjem te obojeni također krečom s prirodnim pigmentom ali malo svjetlije.

U sakristiji, sukladno apsidi, iz obrisa temelja izvučen je ugaoni stari zid da se pokažu negdašnje niše s kojima bijaše oživljen.¹¹¹ Greškom izvođača i nadzornika nije po istome načelu ostavljen podanak oltaru u sjevernoj lađi, kao što je i na vanjštini pročelja bespotrebno otučena stara žbuka te izgubljena fina blijedozelena patina svojstvena stilu oblikovanja zapadne strane crkve. A na njoj najoštećeniji dijelovi prozorskih okvira zamijenjeni su novima s profilima prema postojećim uzorima kao i na obodnom vijencu zabata.¹¹² Ugledom na zatečene popravljene su drvene vratnice, željezne rešetke prozora, na rozeti u tradicionalno križnome nacrtu.

Inače je čitav prostor dvorišta malo snižen, omogućujući označavanje negdašnje linije gradnje i pojačanje osjećaja prostornosti. Popločano je iznova s uređenjem grobnih ploča i

ozidavanjem kamene klupčice uza zid kuća koje ga zatvaraju.¹¹³ Ta je odvojena od crkve a oblikovana ritmičkom izmjenom punih dijelova za sjedanje i arula za sađenje cvijeća, također ožbukanih poput većine okolnih ploha. Ostale vanjske površine crkvenog zida ostavljene su neožbukane kakve i bijahu s izuzećem gornjih dijelova začelja gdje se pod krovom ukazaše i dvije plitke, lučno završene niše.¹¹⁴ Osvjedočeno je, dakle, od davnine uobičajeno prekrivanje nepravilne tehnike zidanja malterom, još vidljivo i na tijelu stršeće kupolice, posve restituirane. Završna njegova piramida kao i čitavi krov pokriveni su kupom kanalicom pretežućom u starom gradu, iako se na srednjovjekovnoj svodnoj oblini našlo tragova pokrivanja kamenim pločama. No postavljanje crijeva činilo se prikladnije s obzirom da ga je uvelo barokno razdoblje pri svojim proširenjima crkve i krovšta u postojećim dimenzijama. Utoliko se ona u cjelini sada predočuje skladnom pomirbom drevne jezgre i kasnijeg uređenja kao jedini posve obnovljeni spomenik unutar Dubrovnika na kojem se 1993/1994. god., okušala konzervatorska služba.¹¹⁵

***

Ukupni zahvat na crkvi Sigurate, dakle, pokazuje se razložitim s više strana. Osim što je iznjedrio neočekivana otkrića natprosječne važnosti, omogućio je doradu konzervatorskih iskustava i provedbu načela za koja se struka zalaže.

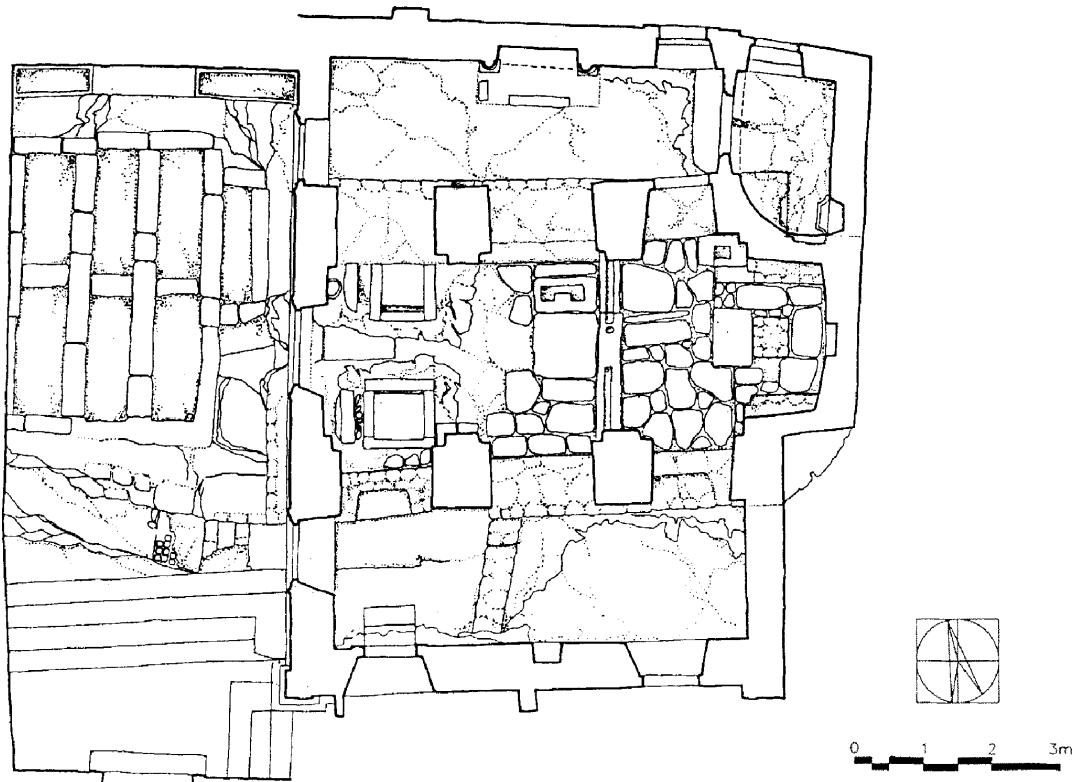
S vjerom da je to uglavnom uspješno i postignuto u prepletanju istraživanja i popravka spomenika, pripomenuo bih na kraju ovoga prikaza jednog na svoj način uzornog zahvata neka gledišta koja sam pokušao oprimirati odavno. Počeo sam ih, naime, provoditi na sličnom jednom radu oko *crkvice Sv. Mihajla u Pakljenoj* na otoku Šipanu koji je ostao nedovršen.¹¹⁶ A rastvaralo se s njime sustavno zbrinjavanje predromaničke baštine u njome vrlo bogatom dubrovačkome okružju.¹¹⁷ Već tada se pošlo s temeljitim istraživanjem spomenika od arheološkog iskopavanja, pa čišćenjem arhitekture do izvornih njenih struktura radi proučene restauracije u ravnovesju s konzervacijom. Naizgled jasne pretpostavke, nažalost, nisu posvuda jednako ostvarivane i posljedice toga vide se u nekoliko slučajeva na dubrovačkome terenu. Tim više postoji potreba za učvršćivanjem metodologije a i prikazivanjem stanja.

Stoga ovom tekstu prilažem kratko izvješće o radovima u Pakljenoj na Šipanu, prilično sukladnima opisanim na Sigurati. I tamo su se, naime, svojedobno utvrdile tri faze oblikovanja crkve s onom iz 11. stoljeća kao ključnom a uz naznake ranokršćanskog sloja kao početnog.¹¹⁸ Poredak je ipak bio ponešto drukčiji, jer je postojećoj srednjovjekovnoj jezgri dograđen prednji dio, oblikovno usklađen sa starijim.¹¹⁹ Tako je renesansa i u njega zadržala sa svojim shvaćanjem prostora oljuštivši izvorni plasticitet unutrašnjeg zida te unijevši svoje fresko-slikarije uz uništenje starih. Barok je na kraju, mijenjajući postav i veličinu oltara, također proširio stijenke apside iznutra i izvana. Sve to jasno predočuju arhitektonski snimci onda načinjeni a sada ih prvi put objavljujem u pot-

punosti, s naglaskom na rekonstrukciji lika crkve iz kasnog 11. stoljeća vrlo sličnog Sigurati.¹²⁰

Zbog pomanjkanja novca, poduhvat na crkvi iz 1973. godine nije završen a ni kasnije, neshvatljivo, nije nastavljen. Ipak su uz početak čišćenja i fresaka u unutrašnjosti bile dane naznake sustava njezine restitucije. Građevni podaci iz temelja su preneseni u gotičko-renesansnu razinu poda, jer starija nije ni nađena, te su upisani obrisi trotrapezjne podjele a zadano različito popođenje dogradnje i ostale površine uz uvažavanje pronađenih grobova. Pri rastavljanju ozidanoga oltara otkriven je prvotni sačinjen od ranokršćanskih ulomaka iskorištenih u predromaničkoj trapezi.¹²¹ Na osnovi toga zahvat se može nastaviti, to više što je čitava vanjšina bila uređena poradi očuvanja crkve u samostanskome sklopu na osami inače izloženom uništavanju.¹²² Pravodno je uz otvaranje zazidanih niša na apside sa svrhom povrata izvornog plasticiteta i stilskog sklada građevine, provedena konzervacija starih žbuka na kojima su mjestimice viđeni i ostaci rumene boje.¹²³ One su stopljene s novima, premda rađenim sa cementnim malterom, ali jednako mekim praćenjem nepravilnog zida po njegovim ploštinama.

Ta su iskustva nastavljena i na Sigurati s bitno savršenijom tehnologijom, održavajući načelo restauracije umjesto krute rekonstrukcije spomenika.¹²⁴ Vjerujući u nužnost nastavka tim putem, dakle, valjalo je istaknuti opće značenje zahvata na Sigurati kao mogući primjer daljnjoj brizi o spomenicima koji višestruko obogaćuju naša saznanja pa i oplemenjuju odnos prema nacionalnom naslijeđu vrhunske vrijednosti.¹²⁵

Arheološka i arhitektonska istraživanja
Map of the archaeological and architectural reserches from 1994

Bilješke

- 1
Vidi: *Cultural Monuments, Historical Sites and Cities Damaged and Destroyed during the War in Croatia*, Zagreb, 1992. pag. 14.; *Izdavanja službe za zaštitu spomenika Dubrovnik*, 3/1995. str. 6–9.
- 2
Zahvat obnove počev s istraživanjem protegao se od jeseni 1993. do proljeća 1995. god. uz sudjelovanje: arheologa **I. Žile** i **P. Kolić**, arhitekata **Ž. Peković** i **Z. Laznibat** (povremeno **N. Nađ** i **M. Vetma**), fotografa **M. Mojaš** te restauratorice **N. Kuzek** u suradnji koju sam vodio. Nažalost je u ekipi izostalo sloge za obradu i monografsko objavljivanje spomenika što je prouzročilo i gašenje edicija ustanove. Tekst koji je uzalud čekao pripremu dokumentacije stoga objavljujem ovom prilikom u svesku posvećenom obnovi agresijom na Hrvatsku oštećenih spomenika.
- 3
Sukcesivno su faze radova bile predočavane i odobravane od Stručno savjetodavne komisije Odbora za obnovu Dubrovnika prema izvješćima ekipe. Osnovne podatke vidi u: *Konzervatorsko-restauratorski zahvati na kulturno povijesnim spomenicima u dubrovačko-neretvanskoj županiji* – Dubrovnik 1995. ed. Zavoda za zaštitu. str. 6–9
- 4
Od prve studije kojom je skupina definirana: **T. Marasović**, *Regionalni južnodalmatinski kupolni tip u arhitekturi ranog srednjeg vijeka*, Beritićev zbornik, Dubrovnik, 1960, str. 33-47.
- 5
Isti, *Prilog morfološkoj klasifikaciji ranosrednjovjekovne arhitekture u Dalmaciji*. Istraživanje starohrvatske arhitekture. Split, 1978, str. 73.
- 6
Spominje se u više navrata sve do: **I. Petricioli**, *Od Donata do Radovana*, Split, 1990, str. 38, ili: **T. Marasović**, *Graditeljstvo starohrvatskog doba u Dalmaciji*. Split 1994, str. 163., tek u nizu istorodnih ali bez potanje analize.
- 7
Nav. dj. Arhitektonski snimak su 1964. g. načinili **J. Stošić** i **I. Tenšek** iz Instituta za pov. umjetnosti zagrebačkog Sveučilišta, ali – nažalost – nije bio iscrtan niti je predočena razrađena rekonstrukcija. To je također izostalo i u maloj monografiji: **A. Badurina**, *Šigurata – Crkva i samostan Preobraženja Kristova u Dubrovniku* – izd. samostana, Dubrovnik, 1986, s fotografijama **K. Tadića**.
- 8
Granata iz minobacača srednjeg kalibra udarila je i eksplodirala sred sjeverne strane krova, koji je probila urušivši lukove na sjevernom zidu srednjeg traveja zajedno s donjim obodom kupole. I nju je rastresla odvalivši poprečnu pojasnicu nad lađom. Druga je granata padom u dvorište izazvala oštećenja pročelja s jačim učinkom na kamenim okvirima otvora, pa su neki mijenjani kao i popločenje prostora, zidane klupe, dio zabatnog vijenca itd.
- 9
Prema arhivskim izvodiama u nav. dj. **A. Badurine** i **J. Lučića**.
- 10
Usp.: **M. Prelog**, *Dubrovački statut i izgradnja grada*, »Peristil«, br. 14-15, 1972. – **Isti**, *Urbanistički razvoj Dubrovnika*, »Peristil«, br. 21. Mjestimice je u tim tekstovima očita nedostatna analiza pisanih izvora na koje se poziva te usporedba s drugima, što ih čini valjanima tek u globalnim opažanjima.
- 11
Vidi: **L. Beritić**, *Utvrđenja grada Dubrovnika*, str. 21-31, po navodima u svezi s lokalitetima na Prijekome. Smatram da se višekrat spominjana utvrda s posjedom Klimenta Gučetića i obitelji nalazila ne-
- I. Fisković: Crkva »Šigurate« u Dubrovniku – ratom oštećeni...
- gdje između Šigurate i kasnije Minčete, pogotovo s obzirom na uvažavanje istog uglednika unutar franjevačkog samostana, o čemu sam već pisao: *Zbornik samostana Male braće u Dubrovniku 1985*, str. 476. i d. a zapažanja ću proširiti drugom prilikom.
- 12
Usp: **M. Planić-Lončarić**, *Planirana izgradnja na području Dubrovačke Republike*, Zagreb, 1980, str. 17-31
- 13
Isto, str. 23; Prema viđenjima **Ž. Peković**, *Građevni razvoj zvonika franjevačke crkve u Dubrovniku*. Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 17/1991, str. 96-98 crkva je bila sred trga, što se čini slabije vjerojatnim s obzirom na arhivske – vidi bilj. 15 – i druge navode: *Monumenta Historica Ragusina* III. ed. 1988. dok. 232 itd.
- 14
Za reviziju prijašnjih viđenja širenja grada vidi kartu priloženu mojim tekstovima u »Dubrovnik« 4/1994. i »Hortus Artium medievalium« 2/1996. te usporedi s prijašnjima: **L. Beritić**, *Urbanistički razvitak Dubrovnika*, Zagreb, 1958. – **M. Prelog**, n. dj., »Peristil«, 14-15/1971, str. 91.
- 15
A. Badurina, nav. dj. 1986., daje cjeloviti pregled povijesti samostana s pozivom na starije članke **N. Gjivanovića** i dr.
- 16
Već s ulice vidi se da je jugoistočni dio crkve čvrsto temeljen na hridi koja se raskrila arheološkim zahvatom. Jednako je i nedaleka crkva Sv. Vida, po postanku srednjovjekovna ali još neproučena, građena na hridi, te ih zajedno s ostalima na padinama Srđa treba shvatiti kao višestruko promišljene biljege kulture u prostoru negdašnjih vinograda omreženom putovima postojećim od antike do obuhvaćanja predjela u zidine grada.
- 17
Premda u grobovima koje je ispred Zavoda pretraživala P. Kolić nije bilo nalaza, način njihova građenja te oblikovanje pokrivenih ploča s natpisima i biljezima ukazuje na nastanak od zrelog 14. st.
- 18
A. Badurina, nav. dj., tumači da su mahom iz poslijepotresnog doba, što je točno posebice za zgrade samostana, zasad bez traga srednjovjekovnim ostacima, iako mu je postojanje zajamčeno od zrelog 13. st. A tada uokolo njega bijahu mahom drvene kuće – vidi: *Monumenta Historica Ragusina*, IV. ed. 1993. dok. 324, 338, 559 i dr.
- 19
Opis tijeka iskopavanja i katalog nađenih ulomaka u dokumentaciji dubrovačke službe zaštite spomenika.
- 20
Za uzore vidi: *Salona I – Sculpture Architecturale*. dir. **N. Duval** e **E. Marin**. Rome-Split 1994.: u mnoštvu najbližiji II. c. 17. poznati još iz Srime i Bijaća: pl. I. fig. 4., pl. IX-XI.: III.b. 15-29. itd.
- 21
Inače se ne bi bio sačuvao, a da se tu nalazio i prije predromaničke gradnje, tj. treće faze crkve, svjedoči odlomljeni ulomak nađen u dvorištu crkve, pa se isključuje i prijenos nadvratnika s drugog nekog mjesta. Važno je da mu dužina približno odgovara ravni lezene uz koju se veći prag prisanja, što posredno utvrđuje promišljeno uklapanje u oblikovanje predromaničkog prezbiterija, nekoć potpunijeg negoli se saznalo.
- 22
Šire: **I. Fisković**, *Dubrovačka skulptura u sklopu hrvatske baštine*, »Dubrovnik« 1/1992, str. 99. i d.
- 23
Tako je, primjerice, na pročelnim vratima renesansne crkve Sv. Stjepana uzidan veliki mramorni prag izvorno pripadajući kasnoantičkoj nekoj većoj bazilici. U tom kontekstu je zanimljivo da se poznati mramorni kapiteli uzorno paleobizantske obrade, nađeni u katedrali

– **C. Fisković**, *Starokršćanski ulomci iz Dubrovnika*, »Starinar« IX/1958., str. 53-55 – ne vezuju – prema izjavama istraživača – dimenzijama s elementima crkve otkopane pod njom.

24

Treba k tome zapaziti da niše najčešće ne dotiču petu zida vanjskih strana, pa ih se obično ni ne može utvrditi na tako nisko sačuvanim ruševinama. U Sigurati ipak one unutrašnje iz prve a i treće faze dotiču pod lađe.

25

Prisjetimo se crkve u solinskoj Gradini te Sv. Donata u Zadru kao primjernih među spomenicima zasad datiranima u 6. st. U dubrovačkom području pak nalaze se na mladim crkvama od Stona i Šipana do Mrkana – nastajućim nakon 9. st.; O porijeklu pak građevina s nišama i vezi onih srednjovjekovnih s običajem još poganskog graditeljstva na Sredozemlju pisao je već **A. Šonje**, *Bizant i crkveno graditeljstvo u Istri*, Rijeka 1981.

26

Nalikuje prototipskim primjerima iz Kapljuča i Marusinca: *Salona I. nav. dj. ed. 1994. bilj. 21. – pl. IV. 1. a, 1-3., a osobitost mu je malo uzdignuti križ, istokračan i sa račvastim završecima.*

27

O tome: **Ž. Rapanić**, *Marginalije o postanku Dubrovnika*. Izd. HAD – 12/1988, str. 39-51. – iako bilježi spoznaje od unatrag desetak godina, koje se u međuvremenu provjeravahu i proširivahu u više smjerova no uglavnom ipak s tezom o jačini kasnoantičkog utemeljenja grada.

28

Vidi: **A. Grabar**, *Christian Iconography – A Study of its Origins*, Princeton, 1968., pag. 114-118.

29

O tome: **D. Milinović**, *Dubrovnik-Raguse: Histoire d'une ville a la fin de l' antique*. »The Bridge« 4/1991. pag. 125-147.; Novija opažanja slijedom starih dokumenata vidi: **I. Stević**, »*Prospetto della Citta di Ragusa*«. Zbornik radova vizantološkog instituta XXIX–XXX/1991. str. 137–150.

30

Usp. **H. Riesenfeld**, *Jesus Transfiguree*. Upsala 1947.; **B. Zielinski**, *De Transfigurationis sensu*. Verbum Domini XXVI – 6. Roma, 1948, pag. 335-343.

31

Šire: **L. Reau**, *Iconographie de l' art Chretien II/ II*. Paris 1957. pag. 574-578.; **M. Ramsey**, *La gloire de Dieu et la Transfiguration du Christ*, Paris, 1965. passim.

32

Vidi: **G. Schiller**, *Iconography of Christian Art* – I. London, 1971, pag. 146. etc.

33

Šire: **B. Tremel**, *Des recits apocalyptiques: bapteme et transfiguration*. Lumiere V. Paris, 1974.

34

U tom kontekstu nije isključeno da je otpočetak imao kupolu koja se s takvim sadržajnim kontekstima – po mojem sudu – u regionalnom graditeljstvu javlja dosta rano kao reminiscencija na rano kršćanstvo a ne izravni bizantski utjecaj iz suvremenog razvoja graditeljskih oblika: **I. Fisković**, *Prilog proučavanju porijekla predromaničke arhitekture na južnom Jadranu*, »Starohrvatska prosvjeta« 15/ III, Zagreb, 1985. str. 133-161.

35

Kako uvjerava **A. Badurina** temeljem svojih hagiopografskih studija. Inače se tema u razvijenim likovnim predstavama javlja samo na mozaicima Eufrazijane u Poreču iz 6. st., te freskama Sv. Krševana u Zadru iz 12. st.: **I. Fisković**, *Ikonoška razmatranja o zadarskim*

freskama, Zbornik *Majstor Radovan i njegovo doba*, Trogir, 1994, str. 201-216., kasnije još na rozeti crkve u Osoru a srodnog je sadržaja možda i ona gotička vrh pročelja zadarske katedrale.

36

S obzirom na konfiguraciju terena i opći običaj smještanja nekropola na zemljanim ravninama nadomak gradova. U prilog takvom viđenju stanja istočno od srednjovjekovnog i prijašnjeg Ragusiuma: **I. Fisković**, *Tradicija i inovacija u urbanističkom liku starog Dubrovnika*. »Dubrovnik« 4/1994. str. 103-123. – Upućujem k tome na podatak da se u jednom arhivskom zapisu crkva Sigurate bilježi »na putu za Gružu«: **J. Lučić**, *Prošlost dubrovačke Astoreje*. Dubrovnik 1970. str. 21. – što ne bi trebalo biti povod traženju druge neke istoimene crkve, nego potvrda da se ova nalazila onkraj stare ceste koja je prije urbanizacije Prijekoga uistinu vodila ka Gružu a i dalje prema Cavtatu u drugome smjeru pa joj valja pretpostaviti antičko-rinsku trasu. Tome u prilog ide i arhivski podatak o ruševnoj bazilici Sv. Kuzme i Damjana u Gružu kojoj pretpostavljam ranokršćanski postanak.

37

Zapravo nam nedostaje pitanje izvješće o potresima koji ugrožavaju predio Dubrovnika gotovo svaka tri desetljeća pa im se ne zna učinaka i zbroja. Za vojne pak proboje vidi: **I. Prlender**, *Sve opsade Dubrovnika*, Zagreb 1993.

38

Svakako je to gruba derivacija ravensko-egzarhatskih tradicija šire rasprostranjenih a kod nas slabo proučavanih – usp: **C. Galassi**, *Roma o Bisanzio* – II. Roma 1953. s nizom primjera i dr.

39

Detaljnije unutar kataloga predromaničke plastike koji se priprema u Zavodu za zaštitu spomenika Dubrovnika; Usp: **M. Jurković**, *Prilog određivanju južnodalmatinske grupe predromaničke skulpture*. »Starohrvatska prosvjeta« – III/15. 1986. str. 183-201.

40

Za rijetke usporedbe donekle valjano na Hvaru – isp: **R. Bužančić**, *Ranosrednjovjekovna arhitektura u Starom gradu*. »Pharos – antički stari grad« izd. MGC – Zagreb 1995. str. 146-148.

41

Oni su – po svemu sudeći – preklesani a nisu ni jednaki. Istančano pak rezan profil na bočnoj strani kraćega čvršće upućuje na nastanak u bizantizirajućim krugovima iz Justinijanova doba.

42

Shodno suvremenim liturgijskim postulatima: **C. Heitz**, *Recherches sur les rapports entre Architecture et Liturgie à l'epoque carolingienne*. Paris 1964. pag. 64. i d.; **Isti**, *More romano – Problemes d'architecture et liturgie*. Roma e l'eta carolingia. Roma 1976. pag. 27-37.

43

Mnogobrojnost primjera od najsloženijeg na crkvi Sv. Ivana na Lopudu ili najznakovitijeg u crkvi Sv. Mihajla u Pakljenoj, preko zanemarene Sv. Ivana Krstitelja nad Orašcem do Sv. Kuzme i Damjana u Grgurićima kraj Slanoga, uvjerava da su korišteni u svrhu pseudorelikvija pri posveti crkava ali i slijedom općeckrvenih zabrana o odbacivanju jednom blagoslovljene građe iz najstarijih svetišta.

44

Bitne karakteristike suvremenog graditeljstva objašnjava **N. Jakšić** u članku *Predromanika* za Enciklopediju hrvatske umjetnosti 2/1995.

45

Usp: **E. Male**; *Etude sur les origines de l' iconographie du Moyen Age*. Paris 1928. pag. 92 i d. – gdje jednako kao i **L. Reau** ili **B. Zielinski**, *nav. mj.*, podvlače obnovu kulta u sklopu vjerskih reformi 9. st. Bez obzira na negativne posljedice i odraze u općoj povijesti, one bijahu za Crkvu samu važne po osmišljavanju »imperijuna christianuma« kojemu su ovakve dogme odgovarale: **R. Morghen**, *Medioevo cristiano*. Bari, 1984. pag. 63-65.

46

Vidi dj. nav. u bilj. 4, 5.; **Ž. Rapanić**, *Predromaničko doba u Dalmaciji*. Split 1987., str. 166 – upozorava na utjecaj osnutka dubrovačke nadbiskupije pri ujednačavanju graditeljskog stila okružja. Tim putem nismo daleko od pomisli da je ovim spomenikom pružen jedan od prototipova koji se ponavlja tijekom stoljeća – vidi bilj. 64, – a pojavu treba smatrati posljedicom opće obnove života naše obale s učvršćivanjem rimske crkvene jurisdikcije uz provedbu reformskog programa Grgura VII. – vidi: **A. Flishe**, *Storia della chiesa* – vol. VIII. caap. II-IV. Torino 1972. Važno je opće tada djelotvorno osvrtanje na sveukupnu ranokršćansku baštinu: **M. d'Onofrio**, *Roma e Aquisgrama*. Roma 1983. cap. I-II.

47

Na simpoziju Hrv. arh. društva »Arheološka istraživanja u Dubrovniku i dubrovačkom području« god. 1984. uvjerljivo je **J. Stošić** razložio konstrukcijski sustav tih crkava u problemski postavljenom referatu o »*lebdećim kupolicama*« ali tekst, nažalost, nije pripremio za tisak u Zborniku 1988.

48

S obzirom na arhitektonsko rješenje crkve Sv. Mihajla kod Stona koju **M. Jurković**, *Prilog proučavanju pleterne skulpture na poluo-toku Pelješcu*. »Starohrvatska prosvjeta« 13/1983., str. 160-181. – slijedom analize plastičke opreme prve faze ispravno datira u 9. st.

49

I. Fisković, nav. dj. vidi bilj. 34. No svakako je važno da se rečeno ustrojstvo javlja na većem broju adaptacija ranokršćanskih crkava u regiji: **Isti**, *Srednjojvokovna preuređenja ranokršćanskih svetišta...* Izd. HAD. 12/1988., jer sasvim sukladno postavkama crkvene reforme svjedoči s jedne strane težnju za monumentalizacijom i simboličnim oblikovanjem arhitekture, a sa druge usmjerenje opće pažnje prvim svetištima u području i njihovoj obnovi. Time se još čvršće duhovni postulati vežu uz formiranje romaničkog stila: **Isti**, *Apports des reconstructions d'églises de l'antiquité tardive dans la formation du premier art roman sur littoral croate*, Hortus Artium Medievalium, I/1995.

50

Nakon istraživanja koje je započeo **E. Dyggve** a nastavila s ispravkama dotadašnjih saznanja **D. Beritić**, spomenik monografski obrađuje **Ž. Peković**.

51

U režiji dubrovačkog Zavoda za zaštitu spomenika istraživanja i obnovu crkve Sv. Mihajla vodio sam do 1973. ali nisu privedena kraju, a crkve Sv. Petra u cjelovitijem zahvatu s kojim se nisam posve slagao vodi **Ž. Peković** te su u tijeku.

52

Teološka obrazloženja daju osim **B. Tremela**, nav. dj. potanje: **E. Dabrowski**, *La Transfiguration de Jesus*. Rome 1939., te **L. Beirnaert**, *Le symbolisme ascensional dans la liturgie et la mystique chretiennes*. Eranos Jahrbuch – 19/1960. pag. 41-63. itd.

53

Za pristup: **O. Demus**, *Aspects of Monumental Art in Byzantium*. London 1947.; O kupoli posebno: **E. Baldwin-Smith**, *The Dome – a Study in the History of Ideas*. Princenton 1978. i dr.

54

Vidi: **X. Leon-Dufour**, *Rječnik Biblijske Teologije*. Zagreb 1980. str. 985-987.

55

Uključujući i simboliku likova i brojeva po pojedinim elementima – isp: **S. Boncompagni**, *Il mondo dei simboli – numeri e figure geometriche*. Roma 1984. – prema indeksu.

56

Takvo poimanje nalažu i crkvice s istodobnim ciklusima fresaka očitane ikonografije – npr. ona Sv. Ivana u Šilovu selu na Šipanu –

vidi: **I. Fisković**, tekst u Zborniku »Rađanje hrvatskog kulturnog krajolika« što se prema Simpoziju iz 1993. priprema za tisak.

57

Usp: **I. Fisković**, n. dj. 1980.; **T. Marasović**, *Byzantine Component in the Dalmatian Architecture from 11. to 12. ct.* »Studenica i vizantijska umjetnost oko 1200. god. Beograd 1988. str. 455-462.; Jaču nazočnost bizantske komponente u dubrovačkom graditeljstvu X. stoljeća rasvijetlio je **Ž. Peković** obradom crkve Sv. Petra Staroga na zagrebačkom simpoziju »Rađanje hrvatskog kulturnog krajolika« 1993. god.

58

Sve to sugerira romaničko pročišćavanje do 11. st. vladajućih načela oblikovanja vidljivih na većini crkava iz okružja – vidi knjigu: *Prilozi istraživanja starohrvatske arhitekture*. Zagreb 1962.

59

S obzirom na pojačanu širinu pojasnica što je izazvalo sekundarno prizidavanje lezena na koje se upiru može se pretpostaviti da je gradnja današnjeg svoda izvršena u 11. st., time eventualno i uvođenje ranoromaničkog motiva niza visećih lukova na vanjskoj strani što se, međutim, nije pouzdano razlučilo. Istaknuti ipak valja da takvo rješenje drugdje nije poznato a u zrelijem obliku se vidi na nedalekoj crkvi Sv. Jakova od Pelina pripadajućoj jasnoj romanici. S obzirom pak na unutrašnju njezinu trodijelnost sa srednjim najužim travejem nije isključeno da predviđaše kupolicu čime bi se uključila u skupinu kojoj pripada Sigurata, ali kao čisti romanički izdanak. Usp. bilj. 64.

60

Poteškoće takve klasifikacije očite su već kod njenog zacrtavanja: **T. Marasović**, n. dj. 1978. – to više što uz nedosljednosti spram drugim parametrima valorizacije spomenika dobar broj njih pripada romanici.

61

Evidentiranje u dubrovačkoj ustanovi službe zaštite spomenika unutar programiranog stvaranja dubrovačkog lapidarija.

62

Svakako je to jedan od atraktivnijih primjera na našoj obali. Nađen je nakon što je **J. Belamarić** dao cjelovitiji pristup problemu – vidi: *Prilozi pov. umjetnosti u Dalmaciji* 31/1991. – a obrađuje ga **I. Žile**. Znakovito je nalaz ostvaren u crkvi srodnoj onoj Sv. Mihajla na Šipanu koja je istu pojavu iznijela na vidjelo u drugačijem rješenju: **I. Fisković**, *Prilozi pov. umjetnosti u Dalmaciji* 18/1970. – pa se može pretpostaviti da su obje crkve izvorno imale grobić s moćima u oltaru od početka, jer se taj običaj i propisivao od ranog srednjeg vijeka: **J. Braun**, *Der Christliche Altar – I*. München 1924. i dr. Vjerojatno ga je i kod nas pojačala velika Crkvena reforma s kraja 11. st. općenito usredotočena uvažavanju oltara.

63

Na Sigurati se nije utvrdila ovisnost toga o mogućoj dogradnji u visinu, uočenoj na drugim nekim suvremenim spomenicima, oko Stona čak istoga tipa, a nesumnjivo prouzročenog reformskim posezanjima kasnog 11. st. iz Rima.

64

Upravo po kriteriju dimenzija – kako sam već upozorio na drugome mjestu – cjeline i članova u ukupnom sustavu gradnje, uz ostale neke pokazatelje može se dokazati kontinuitet tzv. južnodalmatinskoga tipa tijekom srednjeg vijeka pa i preko njegovih granica. Naime, crkvice Sv. Luke u Dubrovniku pokazuje srastanje s romaničkim oblicima (što može biti plod kasnije njezine rekonstrukcije), a crkvice Sv. Jurja na Koločepu kasnoromanička je inačica iz 14. st. Vidi i bilj. 59. i 65. Prema tome i prinjere iz renesanse s kapelama u ljetnikovcima Bunić-Gradić i Gundulić u Gružu, te Bunić-Kabužić na Batahovini ne treba smatrati renesansnim »remisniscencijama«, nego članovima ustrajnog ponavljanja tipa sve do crkve Spasa u Dubrovniku kao djelu P. Andrijića iz 1520. god. koje-

mu nad trotravejnim sustavom s gotičkim rebrima bijaše također predviđena kupola. Starije pak crkve na kojima se mogu raspoznati sukcesivne faze građenja po istome predlošku, naravno, jačaju tezu o kontinuitetu kako ga gledam u regionalnim okvirima, također sljedeno s prijašnjim istraživanjima i tezama – vidi bilj. 34 i 49.

65

Tu iznimnost uočava već **T. Marasović**, *n. dj.* str. 73. i bitno je da pri istraživanjima nije promijenjena, a vjerujem da je dokaz ranoromaničkih intervencija već naslućenih. Istom tipu, odnosno tradiciji regionalnog rješenja pripadala je i crkva Sv. Andrije vrh Pila (spominjana u dokumentima na prijelazu iz 13. u 14. st.), kojoj se još sačuvala uzorno oblikovana apsida a uz preoblikovanje jednobrodne lađe u 19. stoljeću namjerice je ponovljena kupolica sred krova zacijelo zato što ju je i stara imala. Stoga je ovdje prvi put i pribrajam skupini, napominjući oblik sačuvane apsida s tranzenom iz 11. st. kao uzor za idealnu rekonstrukciju Sigurate.

66

Iskopavanja koja sam vršio u crkvi Sv. Kuzne i Damjana podan Pustijerne, važnoj za formiranje gradskog središta od početka 11. st., te utvrđivanje pojave i uloge svetišta u rukama gradskih općina, pokazuju jaču monumentalizaciju oblika u tradicionalnim tipskim inačicama. O nalazima ću izvijestiti posebno.

67

Očišćene su marom djelatnika novoosnovane Restauratorske radionice u Dubrovniku pod vodstvom **N. Kuzek**. Nacrt predloška izradio je **K. Kusijanović**.

68

Ni u romaničkom sloju – **I. Fisković**, *Romaničko slikarstvo u Hrvatskoj*. Zagreb 1987. – a ni u gotičkom, koji u Dalmaciji još nije katalogiziran ni obrađen premda je količinski skućeniji.

69

Držeći na umu da je apsida mahom plod kasnije gradnje pa izostanak središnjeg dijela freske (?) otežava njeno shvaćanje – vidi dalje.

70

Na sličan način, makar s drugim značenjem u dekoraciji teško čitljive freske iz crkvice Sv. Ivana na Bolu objašnjava **J. Belamarić**, u *Ranokršćanska arhitektura na Braču*. Split 1994., str. 7.

71

Od druge polovice 14. st. češće su oporuke koje se odnose na crkvu i samostan – usp: **A. Badurina**, *n. dj.* i dr.

72

Dokumentacija razrađena u službi zaštite spomenika. Grobna pločica uzidana pored unutrašnje stijenke vratiju svjedoči i pokapanje u crkvi od 14. st. – **A. Badurina**, *Isto*. – a datira i pročelje u to vrijeme.

73

Taj redosljed odaje oblik i okrenutost vanjskih vratiju na istočnom zidu sjeverne lađe premda se ne može jamčiti s potpunom sigurnošću.

74

Tom razdoblju okvirno pripada kameni oltar u sjevernoj lađi.

75

S vanjske strane sjevernog zida stare crkve, naime, visoko pod krovom ostala je vodoravna greda na koju su se poprečne bočnog krova izravno naslanjale – vidi dokumentaciju istraživanja u Dubrovniku.

76

Usp: **V. Foretić**, *Dubrovačke bratovštine*, »Časopis za hrvatsku povijest«, 1-2/1943.; **K. Vojnović**, *Bratovštine i obrtne korporacije u republici dubrovačkoj od konca XIII do konca XVIII vijeka*. Mon. Hist. 1899/1900. Zanimljivo je pritom dodati da su i u ostaloj sred-

njovjekovnoj Europi Preobraženje Kristovo, zbog »čuda svjetla i boje«, svetkovali bojadisari sukna, u Dubrovniku vjerojatno povezani s proizvođačima vune u istim vjerskim udrugama.

77

A. Badurina, *n. dj.*, prenosi prvi put zapisani taj naslov iz 17. st. a za očekivati je da njegova etimologija pojasni sve dimenzije postupka.

78

Otkrivena je, naime, u temeljima sjeveroistočnog ugla te na platnu zida koji je s unutrašnje strane freskiran tako da se jasno razlikuju stariji sačuvani dijelovi od kasnije pregrađenih.

79

U ornamentalnim motivima bogatija preslica ipak slijedi stilski izraz okvira donjih otvora, osim rozete koja je možda starija – **A. Badurina**, *n. dj.* piše: gotička – usp. bilj. 72.

80

A. Badurina, *n. dj.* razlaže ikonografiju slika potkrijepljujući sadržaje crkvenog života poznate po ostalim dokumentima.

81

Slično je zbog oskudne prostornosti širena i sakristija doslovnim ljuštenjem starih zidova. Rekonstrukcija je djelomično uvažila ta stanja jasnije označivši izvorna.

82

O tome: **X. L. Dufour**, *Studi sul Vangelo*, Milano 1967., pag 163 i d.

83

Usp: **R. Katičić**, *Aedificaverunt Ragusium et habitaverunt in eo. Uz početke hrvatskih početaka*. Split, 1993. str. 131-160.

84

Vidi: **I. Goldstein**, *Bizant na Jadranu*, Zagreb, 1992.

85

Usp. bilj. 20-22, 24-27 i tekst na koji se odnose kao i nacрте za jese nas pripremljeno Izdanje službe za zaštitu spomenika – Dubrovnik.

86

Vidi bilj. 30-34. i tekst na koji se odnose.

87

Nalaz jedinog u Dubrovniku ranokršćanskog sarkofaga: **I. Fisković**, *Solinski tip ranokršćanskih sarkofaga*, Arheološki radovi i rasprave 12, Zagreb, 1995., str. 133-136. s pozivom na prvotno otkriće.

88

Slijedom dosad poznatih vrela stječe se uvjerenje o usporednosti gašenja Epidauruma i rasta Ragusiuma koji preuzima ulogu rimskog središta jače okrenut bizantskim pomorskim orijentacijama. Izlišno je govoriti o naglom padu prvoga a jednokratnom osnutku drugoga u posljedičnim zbivanjima. O tome sam već upozorio na više mjesta, a arheološki nalazi sukcesivno potvrđuju tezu.

89

Treba podsjetiti na izvješće **I. Žile** o uočavanju golemih granitnih stupova sukladnih prijašnjim mramornim kapitelima bizantskog stila i drugim nalazima istorodnih vrsnoća, na XIII. kongresu starokršćanske arheologije u Splitu 1994. god. Sve ukazuje na postojanje ne samo većeg broja nego i monumentalnih crkava, podizanju kojih nitko drugi ne bijaše sposoban osim Justinijanove uprave Jadrana. O tome prije: **Ž. Rapanić**, *n. dj.* 1984.

90

Novom argumentacijom osvijetlio ga je na simpoziju u Motovunu 1994. godine **V. Bužančić** s primjerima iz srednje Dalmacije.

- 91
Za stanja u drugim gradovima koja neizbježno pretpostavljamo i u romanskom Dubrovniku vidi: **Ž. Rapanić**, *nav. dj.* 1987.
- 92
U okviru propadanja gradova: **M. Suić**, *Antički grad na istočnome Jadranu*, Zagreb, 1976. posebno gl. VII.
- 93
Usp. **I. Fisković**, *Tradicije i inovacije u urbanističkom liku starog Dubrovnika*, »Dubrovnik« 4/1994, str. 103. i d.
- 94
Usp.: **V. Foretić**, *Povijest Dubrovnika do 1808. – I.* Zagreb, 1980. str. 19-25. i druga djela o najranijoj povijesti grada.
- 95
O tome: **J. Ferluga**, *Vizantijska uprava u Dalmaciji*, Beograd, 1957, str. 76-77. Pojačani utjecaj Bizanta razvidan je otada na spomenicima.
- 96
Pregled crkvene povijesti kod **J. Lučić**.
- 97
Ne ulazeći potanje u ta pitanja, podsjećam da su odreda **Anonim**, kao i **N. Ranjina** te **P. Lukarević** pripisivali Arapima-Saracenima rušenje Epidaura a gradnju dubrovačkog castelluma ili slično vezivali uz obranu od istih tijekom 8. st. U to doba datirahu i pojavu Orlanda kao branitelja grada od Spuzenta Arapina, što je izmišljeno ali indikativno i po dugom održanju i po podizanju spomenika junaku u osamostaljanju grada.
- 98
Premda se uklapa u opća gibanja koja u svezi s preobrazbom stila objašnjava **M. Jurković**, *Crkvena reforma i ranoromanička arhitektura na istočnom Jadranu*, SHP-20/1990., str. 191-213. nije mi poznat nijedan sličan primjer.
- 99
Vidi: **A. Badurina** u *monografijici* o spomeniku.
- 100
Usp. **L. Beritić**, *Urbanistički razvitak Dubrovnika*, Zagreb, 1958, s preglednim kartama na kraju knjige.
- 101
Također potanje kod **A. Badurina**, *nav. dj.*
- 102
O tome: **N. Gjivanović**, *Tri dubrovačke crkve*. »Glasnik dubrovačkog učenog društva Sv. Vlaho« – 1/1929, str. 170 i d.
- 103
Izravno je iskusnu ekipu »Građevinara« pritom nadzirao arh. **Ž. Peković** iz Zavoda za zaštitu spomenika.
- 104
Iako predviđeno, ucrtavanje elemenata prijašnjih tlocrta u podovima crkve nije izvedeno.
- 105
Tako je vidljivo dvostruko, u naravi ranoromaničko široko uvlačenje apsidalnog luka u samo začelje lađe.
- 106
Počevši od ugradnje sjeveroističnih vratiju, koja su profunkcionirala dok crkva bijaše još jednobrodna a i kasnije su zadržana kao prolaz sakristiji iz svetišnog odjeljenja (najvjerojatnije za vanjski prolaz bratimima).

- 107
One sačuvane poslužile su postavi izvora svjetala u ukupnom rješenju arh. **Z. Laznibat** i suradnju keramičarke **L. Perojević**.
- 108
U izvedbi restauratora službe iz Dubrovnika pod vodstvom akademske slikarice **N. Kuzek**.
- 109
To je jedini izvorni svjetlosni izvor, premda treba pretpostaviti svaka ko onaj u središnjoj niši leđa apside a možda i koji pobočni po analogijama s gradnjama istog tipa i stila u regiji. Vidi bilj. 65 i dr. Usp. priložene nacрте crkve Sv. Mihajla na Pakljenjoj.
- 110
Govori o jednostavnoj ali skladnoj baroknoj koncepciji uravnoteženog odnosa širine prigradnje s križno-bačvastim svodovljem i arkada na probijenom zidnom platnu gotovo dvostruko više a malo šire srednjovjekovne crkve.
- 111
Ranoromaničku im narav odaje mala dubina sukladna uvučenosti gotovo čitave plohe pobočnih zidova a za začelje i pročelje nema podataka.
- 112
Izvedeno suradnjom s akad. kiparom **A. Jašićem**.
- 113
Prema projektu arh. **Z. Laznibat**, koja je razradila i design novog drvenog namještaja u crkvi.
- 114
Vanjska žbuka je učinjena malo rumenom prema podacima dobivenim s drugih istodobnih spomenika u regiji.
- 115
Počev od striktno uporabe izvorne građe kojom je spomenik građen, sve je ostalo u negdašnjem liku uz mogućnost prepoznavanja identiteta četvrte i pete faze oblikovanja spomenika bez sukoba.
- 116
Neposrednu suradnju ostvario sam pritom s arh. **I. Tenšekom** iz Instituta za povijest umjetnosti zagrebačkog Sveučilišta i akad. slikarom **S. Rajićem** koji je počeo čišćenje freski u polukaloti apside.
- 117
Prema programu koji je zacrtala tadašnja direktorica Zavoda za zaštitu spomenika prof. **D. Beritić**. Rezultate zahvata dobro predočuju fotografije **N. Gattina** objavljene u *nav. knjizi Prilozi istraživanja starohrvatske arhitekture*. Zagreb, 1978. tab. LIV-LVI iza str. 77.
- 118
Prenijevši, naime, na bočne zidove lukove u poretku s konzolama nastojalo se u 16. st. ujednačiti izgled čitave unutrašnjosti dok je vanjština ostala neraščlanjena izuzev pročelja na kojem renesansna vrata i rozeta odudaraju od preslice trecentističkog oblika.
- 119
Više o tome: **I. Fisković**, *Adriobizantski sloj zidnog slikarstva u južnoj Hrvatskoj*. Zbornik *Radanje hrvatskog kulturnog krajolika* (u tisku).
- 120
Obje, naime, pripadaju inačici trotravejne crkvice s kupolicom te četverokutnom apsidom kojoj još nisu dana moguća vremenska razgraničenja spram onih s polukružnom.

121

Vidi: **I. Fisković**, *Bilješke o starokršćanskim i ranosrednjovjekovnim spomenicima na Šipanu*, Prilozi pov. umjetnosti u Dalmaciji, 18/1970, str. 5-29.

122

Svi se sjećamo spora koji je povelu dr. **Ž. Čorak** u povodu otimanja kamenih izradevina sa romaničkog samostana koji se odonda rapidno urušava prijeteći pretvaranjem u gomilu te iziskiva hitan popravak.

123

Taj je značajni podatak, kasnije potvrđen i na crkvi Sv. Barbare u Trogiru, poslužio diskretnom ponavljanju na Sigurati.

124

Toj koncepciji, razrađenoj i sprovedenoj na Sigurati – nažalost – nisam uspio privoljeti voditelja istodobno izvedenog zahvata na crkvi Sv. Petra vrh Šipana, rekonstrukciju kojeg vjerojatno prerano stavih u program rada dubrovačkog Zavoda za zaštitu spomenika.

125

Za prezentaciju spomenika u ovome radu posebno zahvaljujem na suradnji ing. arh. **Ivanu Tenšek**, djelatniku Instituta za povijest umjetnosti u Zagrebu, koji je svojedobno snimio arhitekturu te načinio priložene rekonstrukcije dviju crkvice, a iz Dubrovnika restaurator-ki **Katarini Alamat-Kusijanović** na crtežima a fotografu **Božidaru Đukiću** na fotografijama učinjenim za ovu priliku.

Summary

Igor Fisković

Transfiguratio domini Church in Dubrovnik – a symbolic monument rebuilt after war damage

In the 1991 aggression on Dubrovnik many of its monuments were damaged, among them the small Transfiguratio Domini church in the northeastern part of the city. Before embarking on its restoration the municipal Office for the Preservation of Monuments conducted a serious research project of its architecture, which showed a clearly Pre-Romanesque structure inscribed in this miniature three-apsed basilica. Traditionally this small church was classed together with numerous other domed three-apsed sanctuaries to be found in the region and dating from the 10th-11th century. Recent research has uncovered two older phases. Analyzing the relics the author states the existence of an oratorium or memoria from the

6-7th century and another one built above it in the 9-10th century. After analysis, the author discusses the construction history of the church in the context of the urban development of Dubrovnik. He lays special stress on its ritual function in its Paleo-Byzantine early stage and its continued influence in the Early Middle Ages when the town developed as a diocese. He places the first Early Christian phase of the church in the context of Justinian's rule in the Adriatic and relates its first decline with momentous ethnic and political events in the seventh century which marked the end of the Classical Era. Owing to the importance of this place of worship, the church was rebuilt in the 8-9th century in a considerably more rustic manner, in accordance with the requirements of Early Medieval architecture. The author determines its stylistic qualities through comparisons with examples from all Dalmatia, believing that its second demolition is related to the Saracen inroad in the middle of the ninth century.

The third phase of the church preserved in its present structural shell is mostly regional Pre-Romanesque with smaller touches dating to early 11th c Romanesque. Semiologically it is rather rare to find a church of this name in Dalmatia, which underlines its roots in the Byzantine religious and cultural sphere, and so do the ideal reconstructions of the oldest versions of the church as well as its typology/morphology

from the 9-10th and 11th century. Also interesting is the 14th c wall painting in the apse, unfortunately considerably damaged owing to the frequent earthquakes in Dubrovnik through the centuries. In the Gothic period the small church was incorporated into the small convent of Franciscan nuns and remained there through its subsequent metamorphoses and its new consecration to Our Lady of Sigurate, a local combination of its old name and the new ritual.

In the 15-16th c the church became the sanctuary of several popular religious brotherhoods and received two new aisles. It seems to have been severely damaged during the great earthquake in 1667 after which its aisles received new vaults and its apse was rebuilt. It also received a new facade – all in Baroque style.

In this study the author thus offers us a historical context in which almost fifteen centuries of the history of this small church also gradually unfolds before us. As this church was always directly administered by various municipal boards of the Dubrovnik Republic this study establishes an added dimension of its presence in the tradition and memory of the city. After the historical part the author tackles the problem of restoration and conservation within the broader context of a methodology to be applied in the reconstruction of Medieval architecture in the Dubrovnik region.